

Jolanta Chwastyk-Kowalczyk

(Jan Kochanowski University in Kielce, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-3463-6432>

e-mail: chwastyk@ujk.edu.pl

Izabela Krasieńska

(Jan Kochanowski University in Kielce, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-5897-9333>

e-mail: izabela.krasinska@ujk.edu.pl

„Czytelnia Niedzielną” (1856–1864) – wiodące pismo Aleksandry z Pogodinów Pietrowej

*„Czytelnia Niedzielną” (1856–1864) – the Leading Magazine of Alexandra
Petrov née Pogodin*

ABSTRACT

The periodical „Czytelnia Niedzielną” was published in Warsaw in the years 1856–1864. Its initiator, publisher, and editor was a Russian woman, but a „Pole by convictions and language”, Aleksandra Petrov née Pogodin (1815–1883). Petrov was the daughter of a tsarist general and the wife of a high-ranking official of the tsarist administration, but she was remembered as a true friend of the Polish nation oppressed by the invaders, among whom she spent most of her life. She worked generously on many levels: charity, educational, political, publishing, editorial and journalistic. Until now, her editorial, publishing, and journalistic activities were ignored, although apart from „Czytelnia Niedzielną” she was involved in the creation of the underground „Strażnica” – an organ of the „Red party”, and „Wiadomości z Pola Bitwy” – the periodical of the National Government during the January Uprising. „Czytelnia Niedzielną” was a periodical with a catholic and folk profile, and Petrov initiated it following the idea of spreading education among peasants and the petty bourgeoisie.

Key words: Aleksandra Pietrowa, „Czytelnia Niedzielną”, press for the people, Catholic press, the Kingdom of Poland, XIXth century

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Jolanta Chwastyk-Kowalczyk, the Institute of Media, Journalism and Social Communication of the Jan Kochanowski University in Kielce, 17 Uniwersytecka Street, Kielce 25-406, Poland Izabela Krasińska, the Institute of Media, Journalism and Social Communication of the Jan Kochanowski University in Kielce, 17 Uniwersytecka Street, Kielce 25-406, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of Media, Journalism and Social Communication of the Jan Kochanowski University in Kielce			
SUBMITTED: 2022.02.08	ACCEPTED: 2022.09.09	PUBLISHED ONLINE: 2023.12.21	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
			

STRESZCZENIE

Czasopismo „Czytelnia Niedzielną” ukazywało się w Warszawie w latach 1856–1864. Jego inicjatorką, wydawczynią i redaktorką była Rosjanka, ale „Polka z przekonani i języka”, Aleksandra z Pogodinów Pietrowa (1815–1883). Pietrowa była córką carskiego generała i żoną wysokiego rangą urzędnika carskiej administracji, ale została zapamiętana jako prawdziwa przyjaciółka uciemiężonego przez zaborców narodu polskiego, wśród którego spędziła większą część życia. Ofiarnie pracowała na wielu płaszczyznach: charytatywnej, oświatowej, politycznej, wydawniczej, redakcyjnej i publicystycznej. Do tej pory pomijana była zwłaszcza jej działalność redakcyjno-wydawnicza i publicystyczna, choć obok „Czytelni Niedzielną” zaangażowana była w tworzenie konspiracyjnej „Strażnicy” – organu stronnictwa „czerwonych” i „Wiadomości z Pola Bitwy” – periodyku Rządu Narodowego podczas powstania styczniowego. „Czytelnia Niedzielną” była periodykiem o profilu katolickim i ludowym, a Pietrowa zainicjowała go, kierując się ideą szerzenia oświaty wśród chłopów i drobnomieszczanstwa.

Słowa kluczowe: Aleksandra Pietrowa, „Czytelnia Niedzielną”, prasa dla ludu, prasa katolicka, Królestwo Polskie, XIX w.

WPROWADZENIE

Ukazująca się w Królestwie Polskim prasa od drugiej połowy XIX w. przeżywała dynamiczny rozwój ilościowy związany z doskonaleniem się zawodu dziennikarskiego, techniką wydawania i drukowania oraz dzięki powstawaniu nowych rodzajów czasopism, co świadczyło o kształtowaniu się ich tematycznej specjalizacji. Obok prasy ogólnoinformacyjnej, społeczno-politycznej, społeczno-kulturalnej, pedagogicznej

bądź adresowanej do młodego odbiorcy powstawały wówczas pisma dla ludu, periodyki katolickie, prasa dla kobiet oraz czasopisma fachowe i naukowe propagujące wiedzę: matematyczną, techniczną, rolniczą, ekonomiczną, medyczną, przyrodniczą, humanistyczną itp. W tym okresie prasa była jednak dość silnie scentralizowana, gdyż większość tytułów wydawanych było w Warszawie¹, podobnie jak stanowiąca przedmiot artykułu „Czytelnia Niedzielną”. Stolica Królestwa Polskiego była też głównym ośrodkiem przemysłu poligraficznego i handlu księgarskiego w zaborze rosyjskim².

Rozwój wydawnictw periodycznych hamowała jednak cenzura, która nasiliła się w Kongresówce po klęsce powstania styczniowego; wówczas nastąpiła wzmożona rusyfikacja społeczeństwa polskiego, a język polski jako urzędowy przestał obowiązywać w szkołach oraz innych instytucjach użyteczności publicznej. Celem uzyskania koncesji na wydawanie prasy, niezależnie od jej profilu, było utrzymywanie poprawnych, o ile nawet nie zażytych stosunków z władzami carskimi³. Naczelnym organem nadzoru nad wychodzącymi w Królestwie Polskim publikacjami, w tym prasą, był Warszawski Komitet Cenzury utworzony w 1843 r. przy Warszawskim Okręgu Naukowym. W 1852 r. został on podporządkowany Głównemu Zarządowi Cenzury w Petersburgu, a od 1862 r. cenzurę przekazano Wydziałowi Oświecenia Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, ale obowiązki cenzorskie nadal wykonywał Warszawski Komitet Cenzury funkcjonujący przy wspomnianej już Komisji Rządowej. W 1867 r. nastąpiła likwidacja Komisji Rządowej, a zwierzchnictwo nad Warszawskim Komitetem Cenzury przejął kurator Warszawskiego Okręgu Naukowego⁴.

¹ Zenon Kmiecik ustalił, że w Warszawie ukazywało się ok. 95% wszystkich tytułów prasowych wydawanych w Królestwie Polskim. Z. Kmiecik, *Prasa polska w Królestwie Polskim i Imperium Rosyjskim w latach 1865–1904*, w: *Prasa polska w latach 1864–1918*, red. J. Łojek, Warszawa 1976, s. 13.

² Z. Kmiecik, *Zarys historii prasy polskiej w Królestwie Polskim w latach 1864–1904*, Warszawa 1972, s. 5; idem, *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1885)*, Warszawa 1971, s. 14; vide: J. Kucharzewski, *Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX w Królestwie, na Litwie i Rusi oraz na emigracji. Zarys bibliograficzno-historyczny*, Warszawa 1911; W. Giełżyński, *Prasa warszawska 1661–1914*, Warszawa 1962; E. Tomaszewski, *Prasa Królestwa Polskiego i ziem litewsko-ruskich okresu międzypowstaniowego (1832–1864)*, w: *Prasa polska w latach 1661–1864*, red. J. Łojek, Warszawa 1976, s. 110–198; Z. Kmiecik, *Prasa polska*, s. 11–57.

³ H. Bałabuch, *Nie tylko cenzura. Prasa prowincjonalna Królestwa Polskiego w rosyjskim systemie prasowym w latach 1865–1915*, Lublin 2001, s. 19.

⁴ A. Górak, K. Latawiec, *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim 1839–1918*, Lublin 2015, s. 124–126.

Zgoda władz cenzorskich wymagana była nie tylko w celu założenia nowego periodyku, ale również obowiązywała przy zatrudnianiu oraz zwalnianiu redaktorów, zmianie lub rozszerzeniu zakresu tematycznego periodyku, a nawet przy wprowadzaniu materiału ilustracyjnego (litografia, fotografia). Za przestępstwa prasowe tytułu odpowiadał tzw. redaktor odpowiedzialny. Osoby nieprzychylnie władzy (nieprawomyślne) nie otrzymywały koncesji⁵. Na poziomie guberni (jednostki administracyjnej Królestwa Polskiego) za kontrolę wydawnictw prasowych lub wszelkich innych publikacji, sztuk teatralnych, a nawet dzieł malarstwa, odpowiadał wicegubernator nominujący do tej pracy specjalnych urzędników. Zajęcie to było czasochłonne i żmudne, dlatego często w wypełnianiu obowiązków pomagała im miejscowa żandarmeria, która wprawdzie nie zajmowała się bezpośrednią kontrolą prasy, ale sprawowała ogólny nadzór społeczny⁶.

Czynnikami negatywnie wpływającymi na rozwój prasy w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX w. były również warunki subskrypcji oraz cena. Pisma ogólnoinformacyjne bądź społeczno-polityczne można było prenumerować kwartalnie, półrocznie oraz rocznie, a społeczno-kulturalne, naukowe oraz fachowe abonowało się zazwyczaj rocznie i półrocznie, a tylko sporadycznie kwartalnie. Subskrybentom nie udzielano kredytów, dlatego wszelkie należności trzeba było uiszczać z góry na pocztę, a nawet w siedzibie redakcji. Abonenci zamiejscowi płacili więcej z uwagi na doliczone koszty wysyłki. O czytelnictwie prasy, obok cenzury, decydowała również jej cena⁷. Ustalono, że najdroższe były periodyki fachowe, naukowe i społeczno-kulturalne, a najtańsze czasopisma dla ludu oraz adresowane do najmłodszych czytelników⁸.

Nabywcami prasy były różne grupy społeczne:

arystokracja, burżuazja, władze kościelne, cywilne, wojskowe, a także adwokaci, dziennikarze, ludzie sztuki, literaci, lekarze, właściciele sklepów, handlów, składów win, materiałów piśmiennych i księgarń,

⁵ M. Okrasa, *Szkoła, opieka, wychowanie na łamach prasy guberni lubelskiej w latach 1864–1914*, Lublin 2019, s. 45; H. Bałabuch, *Pozycja redaktora odpowiedzialnego w Królestwie Polskim w końcu XIX w.*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1993, 32, 2, s. 15–27.

⁶ M. Okrasa, *op. cit.*, s. 46. Szerzej o cenzurze vide m.in.: F. Ramotowska, *Sto lat „cenzury rządowej” pod zaborem rosyjskim (1815–1915) – podstawy normatywne, instrumenty wykonawcze*, w: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, t. 1, red. J. Kostecki, A. Brodzka, Warszawa 1992, s. 122–174.

⁷ Z. Anculewicz, *Rozwój prenumerat gazet i czasopism w Królestwie Polskim w latach 1815–1864*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1987, 26, 4, s. 9.

⁸ I. Krasieńska, *Życie kulturalne w miastach i miasteczkach guberni radomskiej w latach 1864–1914*, Radom 2015, s. 150.

guwernerzy, nauczyciele, urzędnicy, ludzie związani z giełdą, makle-
rzy licytacyjni. Abonowali prasę właściciele salonów artystycznych,
profesorowie wyższych uczelni i szkół średnich. Czytali ją także ludzie
prości: dorożkarze, przekupki itp.⁹

GENEZA, TWÓRCY, ROZWÓJ I CECHY FORMALNO-WYDAWNICZE „CZYTELNI NIEDZIELNEJ”

W 1856 r. rządy w Imperium Rosyjskim objął car Aleksander II. Wpro-
wadzone przez niego prądy reformatorskie objęły także obszar Króle-
stwa Polskiego, gdzie zaczęto rozwijać działalność społeczno-oświatową
wśród niższych warstw społeczeństwa, takich jak chłopci, rzemieślnicy, ro-
botnicy, służba domowa czy kupcy. Przykładowo w Warszawie w 1856 r.
działało 6 szkół rzemieślniczo-niedzielnych, do których uczęszczało
około 3000 uczniów¹⁰. Młodzież rekrutowała się głównie ze środowiska
mieszczańskiego, spośród rzemieślników i kupców. Najliczniejszą gru-
pę stanowili terminatorzy szewscy, a następnie stolarze, kowale i ślusar-
ze. Nauka odbywała się w niedziele w godzinach dopołudniowych lub
popołudniowych¹¹.

Osobą, która organizowała dla drobnomieszczan kursy niedzielne,
odczyty w resursach rzemieślniczych (rodzaj klubu, świetlicy), przy któ-
rych zakładano biblioteki czy kasy oszczędnościowe¹², była biele w-
ładająca językiem polskim Aleksandra z Pogodinów Pietrowa (1815–1883).
Była Rosjanką, córką carskiego generała i żoną wysokiego rangą urzędni-
ka carskiej administracji, a zarazem znanego szachisty. Okazała się jednak
prawdziwą przyjaciółką uciemzonego narodu polskiego pod zaborem

⁹ Z. Anculewicz, *op. cit.*, s. 20.

¹⁰ T. Gospodarek, *Walka o kulturę narodową ludu na Śląsku (1815–1863)*, Wrocław 1968, s. 164; K. Poznański, *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869. Lata zmagania i nadziei*, t. 2, *Szkoły rzemieślniczo-niedzielne*, Warszawa 2001, s. 13–47.

¹¹ Por. np.: K. Poznański, *Początki szkoły rzemieślniczo-niedzielnej w Lublinie*, „Rocznik Lubelski” 1958, 1, s. 163–178; E. Podgórska, *Szkoły rzemieślniczo-niedzielne w Łodzi (1838–1914)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1962, 5, s. 75–110; P. Sławiński, *Szkoła rzemieślniczo-niedzielna w Sandomierzu w latach 1839–1906*, Sandomierz 2008; M. Banaszek, *Problem oświaty i kształcenia zawodowego rzemieślników w Królestwie Kongresowym (1815–1915)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1994, 4, s. 181–195; J. Miąso, *Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1966.

¹² O resursach patrz np.: A. Szwarz, *Resursy w Królestwie Polskim (1820–1863)*, „Prze-
gląd Historyczny” 1980, 71, 1, s. 23–49; W. Jaworski, *Resursy w Królestwie Polskim w latach 1865–1914*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2013, 58, s. 183–198.

rosyjskim, wśród którego przyszło jej spędzić większą część życia i ofiarnie pracować na wielu płaszczyznach: politycznej, charytatywnej, oświatowej, publicystycznej, redakcyjno-wydawniczej¹³.

Od 1858 r. współredagowała serię wydawniczą „Biblioteka Rzemieślnika Polskiego”, w ramach której ukazywały się popularne poradniki dla fachowców: cieśli, stolarzy, kowali, ślusarzy, murarzy, garbarzy oraz giserów. Autorami tych poradników byli architekci: Władysław Hirszel (1831–1889)¹⁴ i Jan Heurich (1834–1887)¹⁵, inżynier Aleksander Miecznikowski (1836–1873)¹⁶, pedagog, chemik, popularyzator wiedzy rolniczej Antoni Rogalewicz (1822–1886)¹⁷ i Józef Edward Dąbrowski¹⁸. Wszystkie publikacje, w których wydaniu brała udział Pietrowa, polecane były na łamach „Czytelnia Niedzielnej”.

Artykuł jest analizą najważniejszego wydawanego w tym okresie czasopisma dla rzemieślników, robotników, kupców i włościan pt. „Czytelnia Niedzielna” ukazującego się przez dziewięć lat w Warszawie (1856–1864), pod redakcją A. Pietrowej. Nadrzędnym celem artykułu jest ukazanie fenomenu działalności wydawniczej wpływowej Rosjanki, uważanej za przyjaciółkę uciemzonego przez carskiego zaborcę narodu polskiego, której zależało m.in. na poprawie życia w duchu moralnym i oświatowym warstw najmniej uprzywilejowanych. Posłużono się w nim analizą zawartości prasy, zarówno jakościową, jak i ilościową, amerykańskiego

¹³ O Aleksandrze z Pogodinów Pietrowej piszą np.: X.Y.Z, *Kartka z dziejów kraju i Kościoła katolickiego w Polsce rosyjskiej*, t. 3. Poznań 1891, s. 102; M. Bruchnalska, *Ciche bohaterki. Udział kobiet w powstaniu styczniowym*, „Miejsce Piastowe” 1933, 2, s. 74; D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Rosyjskie przyjaciółki narodu polskiego w latach sześćdziesiątych XIX stulecia*, „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego” 1956, 16/17, 3–4, s. 125–142; eadem, *Z umiłowania. Opowieść biograficzna o Wandzie z Wolskich-Umińskiej (1841–1926)*, Lublin 1973, s. 242–248; I. Krasieńska, P. Sławiński, „Polka z przekonań i języka”. Aleksandra z Pogodinów Pietrowa (1815–1883), *filantropka, patriotka, wydawczyni i redaktorka*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, 54, 2, s. 43–64; A. Petrani, *Kasata klasztoru ss. Felicjanek w Warszawie w 1864 r. w świetle źródeł rosyjskich*, „Nasza Przeszłość” 1971, 35, s. 158; W. Litmanowicz, J. Giżycki, *Szachy od A do Z*, t. 2, n–z, Warszawa 1987, s. 885; W. Śliwowska, *Organizacja pomocy dla ofiar represji postyczniowych*, „Przegląd Historyczny” 1991, 82, 1, s. 93; M. Janas, *Spółeczno-edukacyjna działalność Zgromadzenia Sióstr Felicjanek w Warszawie w latach 1854–1864*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2018, 61, 1–2, s. 201.

¹⁴ J. Sandel, *Hirszel (Hirschel) Władysław*, w: *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. 9, red. C. Bobińska et al., Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 531.

¹⁵ Red., *Heurich Jan*, w: *ibidem*, s. 489–490.

¹⁶ S. Bratkowski, B. Orłowski, *Miecznikowski Aleksander*, w: *PSB*, t. 20, red. E. Rostrowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 734–735.

¹⁷ A. Massalski, *Słownik biograficzny. Nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862*, Kielce–Warszawa 2007, s. 355.

¹⁸ I. Krasieńska, P. Sławiński, *op. cit.*, s. 52.

badacza komunikacji społecznej i mediów masowych Bernarda Reubena Berelsona, którą w Polsce upowszechnił Walery Pisarek¹⁹, mikrobiografi-
ką prasową, metodą heurystyczną. Ważna okazała się także metoda histo-
ryczno-krytyczna analizy źródeł. Przebadano wszystkie numery pisma,
czyli 469. Wyodrębniono kategorie, które pomogły Pietrowej spełniać cele,
jakie sobie założyła, rozpoczynając edycję periodyku.

Pietrowa kierując się ideą szerzenia oświaty wśród rzemieślników,
robotników i ludu wiejskiego, zainicjowała w 1856 r. edycję „Czytelni
Niedzielnej”²⁰. Było to pierwsze czasopismo na ziemiach polskich prze-
znaczone dla oświaty i wychowania warstw drobnomieszczańskich²¹,
„głównie dla klas rzemieślniczych i w ogóle pracujących”²², „bruko-
wych lazarionów”²³, „odwołujące się do współczucia i współdziałania
wszystkich”²⁴. Mateusz Gralewski w imieniu redakcji w *Powitaniu na
Nowy Rok* 1863, wyjaśnił, kogo włączono do tego kręgu: „Razem bądźcie
panowie i kmiecie, mieszczenie i Żydzi. [...] Razem więc, a tyle jest do
roboty... Wsi tyle nieoczyszczonych, tyle jeszcze szkół nie założonych.
Tyle jeszcze waśni wzajemnej, taki brak ludzi piśmiennych. [...] Tedy
witajże każdy bracie!”²⁵.

Jednak nawet pobieżna lektura sytuuje periodyk zdecydowanie
w segmencie pism katolickich, choć wydawane było przez Rosjanek, ale
„Polkę z przekonań i języka”²⁶, w której warszawskim domu, jak odno-

¹⁹ B.R. Berelson, *Content analysis in communication research*, Kinnelon, NJ 1952; W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983.

²⁰ O „Czytelni Niedzielnej” wzmiankowano w kilku publikacjach, np.: A. Nowolecki, *Przewodnik dla kupujących i czytających książki przeznaczone dla ludu i młodzieży*, t. 1, Kraków 1872, s. 68–69; D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Rosyjskie*, s. 127–130; eadem, *Z umiłowania*, s. 242–248; T. Gospodarek, *op. cit.*, s. 164, 182–183; E. Sławińska, *Koncepcja i rozwój literatury dla ludu w latach 1773–1863*, Bydgoszcz 1996, s. 157–160; H. Syska, *Od „Kmiotka” do „Zarania”. Z historii prasy ludowej*, Warszawa 1949, s. 98–104; R. Czepulis, *Myśl społeczna twórców Towarzystwa Rolniczego (1842–1861)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 27; J. Fiecko, *Rosja, Polska i misja zesłańców. Syberyjska twórczość Agatona Gillera*, Poznań 1997, s. 55–56; R. Matysik, *Agaton Giller – redaktor „Czytelni Niedzielnej”*, w: *Drogi Polaków do niepodległości. W 150. rocznicę powstania styczniowego*, red. W. Caban, L. Michalska-Bracha, W. Śliwowska, Warszawa 2015, s. 189–202; I. Krasieńska, P. Sławiński, *op. cit.*, s. 53–56.

²¹ D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Rosyjskie*, s. 127.

²² *Od Redakcji „Czytelni Niedzielnej”, „Czytelnia Niedzielna” [dalej: „CN”] 1856, 1, 48, s. 377.*

²³ T. Gospodarek, *op. cit.*, s. 182.

²⁴ *Od Redakcji „Czytelni Niedzielnej”. Sprawozdanie, „CN” 1856, 1, 52, s. 409.*

²⁵ M. Gralewski, *Powitanie na Nowy Rok, „CN” 1863, [8], 1, s. 1–2.*

²⁶ I. Krasieńska, P. Sławiński, *op. cit.*, s. 43.

tował rosyjski historyk Mikołaj Berg, „nikt [...] nie usłyszał jednego słowa rosyjskiego”²⁷.

Redakcja mieściła się w Warszawie w mieszkaniu A. Pietrowej przy ul. Chmielnej 1527. Pierwszy numer ukazał się 6 stycznia 1856 r., a ostatni 25 grudnia 1864 r. Każdy numer czasopisma datowany był według kalendarza gregoriańskiego i juliańskiego. Można mniemać, że represje po powstaniu styczniowym przyczyniły się do zakończenia edycji pisma, choć z ostatniego numeru nie wynikało, że redakcja zamierzała zawiesić dalsze jego wydawanie.

Rocznie edytowano 52 numery (wyjątek stanowi rok 1860, kiedy ukazały się 53 numery) o objętości 8–12 stron, zachowując ciągłą paginację w obrębie roku. W sumie przez 9 lat ukazało się 469 numerów „Czytelnia Niedzielnej” w formacie 25,5 × 18,5 cm. W numerze 1. z 1856 r. czytamy:

Chcemy się z wami podzielić tym, cośmy już potrafili zdobyć z łaski Opatrzności, czy to na polu nauki, czy z doświadczenia własnego. Chcemy zwrócić baczną uwagę waszą na ważność obowiązków każdego, jako członka wielkiej rodziny społecznej, połączonej w jeden zgodny wieniec wzajemną miłością i bratnim podawaniem dłoni w dobrej i w złej doli. Wskażemy wam, jak każdy w tej rodzinie powinien odpowiedzieć swemu powołaniu, aby godnie zajmował swoje stanowisko; nie [zapomnimy] o obchodzącej cały ogół przemysłowej sprawie, nowych wynalazków, czy to w udoskonaleniu jakiego rzemiosła, czy w szczęśliwym pomysle do ulżenia wam ciężkiej a mozolnej pracy. Oto główne zadanie naszej *Czytelnia*, z którego jedynie przy waszej pomocy, opartej na rozpowszechnianiu niniejszego pisma, wywiązać się zdołamy²⁸.

Redakcja, czyli A. Pietrowa, w swoich corocznych sprawozdaniach zapewniała, że:

[...] aby utrzymać [...] ruch umysłowy, budzić i zaspokajać w części ciekawość czytelników swoich [...] pragnie [...] zawsze działać w tej dążności, byle ją tylko wspierało i nadal, jak dotąd, współczucie i współdziałanie ogólne. [...] wszystkie [...] usiłowania ku temu skierowane będą, aby wewnętrzną stroną pisma coraz więcej, a stopniowo rozszerzać, urozmaicać, ulepszać, i bardziej ożywcza czynić²⁹.

²⁷ Cyt. za: E. Niebelski, *W dobrach Ossolińskich. Klimontów i okolice*, Klimontów 1999, s. 163.

²⁸ K. Wójcicki, *Wstęp*, „CN” 1856, 1, 1, s. 1.

²⁹ *Od Redakcji „Czytelnia Niedzielnej”*. *Sprawozdanie*, „CN” 1858, 3, 52, s. 416.

Każdy numer opatrzony był formułą: „Wolno drukować pod warunkiem złożenia w Komitecie Cenzury, po wydrukowaniu, prawem przepisanej liczby egzemplarzy”.

Prenumerata roczna wynosiła w Warszawie 1 rubel 8 kopiejek, a na prowincji i w Cesarstwie Rosyjskim 2 ruble. W 1864 r.: rocznie – 12 złotych polskich (złp), półrocznie – 6, kwartalnie – 3, miesięcznie – 1 złp; na prowincji i w Cesarstwie bez kopert – rocznie 13,10 złp. Za koperty dopłacało się 6,20 złp. Tygodnik można było nabyć drogą prenumeraty, kupić w drukarni Józefa Ungera w Warszawie przy Krakowskim Przedmieściu 391, który przez cały okres ukazywania się pisma zajmował się jego składem i drukiem, w siedzibie redakcji, we wszystkich urzędach pocztowych na terenie Królestwa Polskiego i Cesarstwa Rosyjskiego oraz w niektórych warszawskich kantorach prasy i księgarniach, np. u Henryka Natansona³⁰. Od 1862 r. prenumerata roczna wynosiła 12 złp, a na prowincji i w Cesarstwie 13,10 złp. Dochód ze sprzedaży periodyku zasilał m.in. Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności i działające w jego strukturach schronisko (dom) dla upadłych dziewcząt tzw. Magdalenki³¹.

Tygodnik miał ubogą szatę graficzną, nie posiadał ilustracji, jedynie ozdobną drzeworytową winietę z motywami katolickimi oraz symbolami pracy rzemieślników i chłopów. Pod spodem widniała maksyma św. Wincentego a Paulo, będąca myślą przewodnią pisma: „Raczej zbraknie biednych, aniżeli chleba, jeżeli wszyscy wiernie pełnić będziecie obowiązki wasze”. Życie tego świętego, opiekuna sierot i ubogich, przybliżyła czytelnikom pisma Seweryna Pruszek³². Ponadto zamieszczano myśli świętych lub księży Kościoła katolickiego, m.in.: św. Ambrożego, św. Augustyna, św. Teresy, ks. Piotra Skargi. Praktyka ta została zarzucona w 1861 r. z numerem 40. periodyku.

Nakład był imponujący, sięgał bowiem 6000 egzemplarzy³³, gdy inne tytuły nie przekraczały wówczas 1000–2000 egzemplarzy³⁴. Przykładowo w samej Warszawie w roku 1859 rozchodziło się blisko 3000 egzemplarzy tygodnika³⁵ na około 4000 stałych prenumeratorów³⁶. „Tym sposobem «Czytelnia Niedzielną» miała od razu zapewniony byt, a udzielenie pozwolenia na jej wydawnictwo utorowało późniejszą drogę innym wydawcom do otrzymywania koncesji na inne pisma”³⁷.

³⁰ *Ogłoszenie od Redakcji Czytelni Niedzielnej*, „CN” 1857, 2, 49, s. 385–386.

³¹ Vide: Okładka „CN” 1860, 5, 1.

³² S. Pruszek, *Życie świętego Wincentego a Paulo*, „CN” 1856, 1, 28, s. 217–220.

³³ A. Nowolecki, *op. cit.*, s. 69.

³⁴ D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Rosyjskie*, s. 130; T. Gospodarek, *op. cit.*, s. 182.

³⁵ E. Sławińska, *op. cit.*, s. 159.

³⁶ T. Gospodarek, *op. cit.*, s. 182.

³⁷ A. Nowolecki, *op. cit.*, s. 69.

Periodyk Pietrowej miał również dobry kolportaż. W Królestwie Polskim czyniono to poprzez szkoły, właścicieli zakładów przemysłowych, plebanie, dwory, kantory, ekspedycje pocztowe oraz w redakcji³⁸. W 1858 r. w numerach 13. i 49. zamieszczono wykaz instytucji, gdzie można było nabyć periodyk³⁹. Tygodnik docierał też do Francji, do polskiej szkoły dla dzieci emigrantów politycznych na Batignolles w Paryżu⁴⁰. Dzięki pochodzeniu i koneksjom Pietrowej także do pułków rosyjskich, w których służyli żołnierze pochodzący z terenów Królestwa Polskiego⁴¹. Stał się łącznikiem z krajem rodzinnym, jego wiarą, polską mową, obyczajami, pozwalał zachować pamięć o najbliższych⁴². Dioniza Wawrzykowska-Wierciochowa napisała:

Do tych żołnierzy zagnanych, gdzieś na pogranicze tureckie, w stepy kirgiskie czy orenburskie, do północnej Rosji czy na Ural, ogłupionych musztrą i karanych chłostą docierało polskie pismo i przypominało im Polskę. Zawsze znalazł się ktoś, kto potrafił je odczytać innym, budząc w nich świadomość narodową, tęsknoty i myśli⁴³.

Fragmety z „Czytelni Niedzielnej” odczytywali też wielokrotnie księża, zamiast głosić niedzielne kazania bądź religijno-umoralniające nauki⁴⁴.

Z czasem drukowano niesamoistne wydawniczo dodatki (z zachowaniem numeracji ciągłej) do niektórych numerów, jak przykładowo do numerów: 29, 31, 33, 35, 41, 42, 44, 47, 51 pisma z 1860 r., gdzie zamieszczono *Wykłady nauki ogrodniczej z ilustracjami*⁴⁵.

Z uwagi na swoją pozycję społeczną oraz autorytet, jakim cieszyła się Pietrowa w środowisku kulturalnym Warszawy, udało się jej pozyskać do ścisłej wieloletniej współpracy ówczesnych pisarzy, publicystów, edytorów, przedstawicieli innych zawodów, działaczy społecznych i uczonych. Aleksander Nowolecki odnotował nawet, że: „najznakomitsze talenta i ludzie nauki zasilali ją swymi pracami”⁴⁶. Eugenia Sławińska oszacowała

³⁸ T. Gospodarek, *op. cit.*, s. 182.

³⁹ Redakcja „Czytelni Niedzielnej” *zawiadania*, „CN” 1858, 3, 13, s. 104; *Ogłoszenie. Od Redakcji Czytelni Niedzielnej*, „CN” 1858, 3, 49, s. 385.

⁴⁰ D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Rosyjskie*, s. 130.

⁴¹ A. Nowolecki, *op. cit.*, s. 69.

⁴² D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Rosyjskie*, s. 130.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ T. Gospodarek, *op. cit.*, s. 182.

⁴⁵ Vide: Dodatek do „CN” 1860, 5, 31, s. 257–260; 1860, 5, 33, s. 277–280; 1860, 5, 35, s. 293–296; 1860, 5, 41, s. 345–347; 1860, 5, 44, s. 372–375; 1860, 5, 47, s. 401–403; 1860, 5, 51, s. 437–440.

⁴⁶ A. Nowolecki, *op. cit.*, s. 69.

liczbę piszących do periodyku na 100 osób, ale zaznaczyła, że Pietrowa zamawiała teksty i płaciła autorom honoraria⁴⁷. Chcąc analizowany tygodnik osadzić w szerszym kontekście historycznym, niezbędne jest odniesienie się do autorów publikujących na jego łamach. Byli wśród nich: Józef Grajner (1831–1910) – pisarz, tłumacz, wydawca, działacz oświatowy, etnograf i folklorysta⁴⁸; Maria Ilnicka (1825–1897) – pisarka, poetka, redaktorka „Bluszczu” i publicystka⁴⁹; Zofia Kaplińska (1831–1864) – nauczycielka, pisarka, społeczniczka⁵⁰; Kazimierz Kaszewski (1825–1919) – krytyk literacki i teatralny, tłumacz, członek Towarzystwa Naukowego Warszawskiego⁵¹; Józef Korzeniowski (1797–1863) – poeta, powieściopisarz, nowelista i dramaturg⁵²; Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887) – pisarz, publicysta, encyklopedysta, krytyk literatury i sztuki, rysownik, kolekcjoner, historyk⁵³; Karol Kucz (1815–1892) – komediopisarz, wydawca, dziennikarz, urzędnik⁵⁴; Katarzyna Lewocka (1799–1890) – literatka i pamiętnikarka⁵⁵; Anna Libera (ps. Anna Krakowianka, 1805–1886) – działaczka oświatowa, poetka i hafciarka⁵⁶; Antonina Machczyńska (1837–1919) – publicystka⁵⁷; Julian Majewski (1826–1920) – inżynier budownictwa lądowego i wodnego, twórca pierwszego mostu o konstrukcji

⁴⁷ E. Sławińska, *op. cit.*, s. 158.

⁴⁸ M. Dereżyński, *Grajner Józef*, w: *PSB*, t. 8, red. C. Bobińska et al., Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 535.

⁴⁹ J. Chwastyk-Kowalczyk, *„Bluszcz” w latach 1918–1939. Tematyka społeczna oraz problemy kultury i literatury*, Kielce 2003, s. 19–24; K. Kamińska, *Kwestia kobieca na łamach „Bluszczu” (1865–1885)*, „Prace Polonistyczne” 1978, 34, s. 106; M. Hulewiczowa, *Ilnicka z Majkowskich Maria*, w: *PSB*, t. 10, red. K. Lepszy et al., Wrocław–Kraków–Warszawa 1962–1964, s. 155–156.

⁵⁰ M. Romankówna, *Kaplińska Zofia*, w: *PSB*, t. 11, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965, s. 633–634; J. Fiećko, *op. cit.*, s. 55.

⁵¹ *Biogramy uczonych polskich*, cz. 1, *Nauki społeczne*, z. 2, K–O, red. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław 1984, s. 47; J. Fiećko, *op. cit.*, s. 55.

⁵² S. Kawyn, *Korzeniowski Józef*, w: *PSB*, t. 14, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 169–172.

⁵³ W. Danek, *Kraszewski Józef Ignacy*, w: *PSB*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 221–229.

⁵⁴ E. Tomaszewski, *Kucz Karol*, w: *PSB*, t. 16, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, s. 66–68.

⁵⁵ I. Kaniowska-Lewańska, *Lewocka z Lipińskich Katarzyna*, w: *PSB*, t. 17, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 254–255; E. Sławińska, *op. cit.*, s. 158.

⁵⁶ W. Bieńkowski, *Libera Anna*, w: *PSB*, t. 17, s. 279–280.

⁵⁷ S. Konarski, *Machczyńska Antonina*, w: *PSB*, t. 18, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 626–627.

stalowej w Kaliszu, wybudowanego w latach 1865–1866⁵⁸; Jan Papłoński (1819–1885) – nauczyciel, działacz oświatowy i cenzor⁵⁹; Antoni Pietkiewicz (ps. Adam Pług, 1823–1903) – pisarz, biograf, publicysta i tłumacz⁶⁰; Seweryna Pruszkowa-Duchińska (ps. Ukrainicz, 1816–1905) – poetka, publicystka, tłumaczka⁶¹; Stanisław Przysański (1820–1887) – profesor fizyki, dziekan Wydziału Matematyczno-Fizycznego Szkoły Głównej Warszawskiej, członek honorowy Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim⁶²; Zofia Ścisłowska (1812–1873) – publicystka, wydawczyni, pisarka⁶³; Kazimierz Władysław Wójcicki (1807–1879) – literat i wydawca, kronikarz Warszawy⁶⁴.

W pierwszym roku edycji periodyku – 1856 – odnotowujemy następujących autorów: Bogusławski, Karol Broszkiewicz, Józef Czajkowski, Florian Czermiński, Ksawery Czermiński, Karol Estreicher, Władysław Garbiński, Gąsowski, Jan Kanty Gregorowicz, Józef Grajner, Zofia Hanke, Hübner, Maria Ilnicka, Jasiński, Wojciech Jastrzębowski, Szymon Konopacki, Jan Kontrymowicz-Ogiński, Konwerski, Józef Korzeniowski, Józef Ignacy Kraszewski, Karol Kucz, Jan Kurowski, Leśniewska, Karolina Lewocka, Anna Libera, Luceński, Łoziński, Antonina Machczyńska, Julian Majewski, Mirolic, Antoni Niewiński, Artur Popławski, Jan Papłoński, Antoni Pietkiewicz, Sabin Pawłowski, Szymon Pisulewski, Aleksandra Pietrowa, Seweryna Pruszkowa, Władysław Przybysławski, Stanisław Przysański, Władysława Rogozińska, ks. Antoni Putiatycki, Jan Radomiński, ks. Siennicki, Jan Smolikowski, hr. Feliks Sobański, Cezaria Suchocka, Ksawery Szlenker, Wacław Szymanowski, Filipin Wacławski, Kazimierz

⁵⁸ B. Chwaściński, *Majewski Julian*, w: *Słownik polskich pionierów techniki*, red. B. Orłowski, Katowice 1984, s. 129; J. Fiećko, *op. cit.*, s. 55.

⁵⁹ S. Konarski, *Papłoński Jan*, w: *PSB*, t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 175–177.

⁶⁰ E. Deresz, *Pietkiewicz Antoni*, w: *PSB*, t. 26, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 150–152.

⁶¹ *Od redakcji Czytelni Niedzielnej. Sprawozdanie*, „CN” 1856, 1, 52, s. 409; D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Rosyjskie*, s. 127; T. Gospodarek, *op. cit.*, s. 182; H. Gacowa, *Duchińska Seweryna*, w: *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski*, t. 1, A–H, Warszawa 2000, s. 256–257; B. Konarska-Pabiniak, *Seweryna Duchińska – literatka i patriotka*, „Notatki Płockie” 2015, 60, 2, s. 11–17.

⁶² *Profesor Stanisław Przysański*, „Roczniki Gospodarstwa Krajowego” 1858, 16, 2, s. 4; F. Kierski, *Podręczna encyklopedia pedagogiczna*, t. 1, Lwów–Warszawa 1923, s. 90–91.

⁶³ A.L. Gzella, *Ścisłowska Zofia*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, red. T. Radzik, A. Witusik, J. Ziółek, Lublin 1996, s. 275–276; J. Fiećko, *op. cit.*, s. 55.

⁶⁴ S. Szenic, *Cmentarz Powązkowski. Zmarli i ich rodziny*, [t. 2], 1851–1890, Warszawa 1982, s. 288–291.

Wilczyński, Tekla Wielogłowska, A. Winiarski, Kazimierz Władysław Wójcicki, Konstanty Wzdulski, Józef Zajączkowski, hr. Róża Zamoyska⁶⁵.

Pietrowa również zamieszczała liczne artykuły w duchu patriotycznym⁶⁶, także o treści religijnej⁶⁷, w tym żywoty świętych – te ostatnie wyszczególnione w tej kategorii w analizie jakościowej. Podpisywała je jako A. Petrow, rzadziej A.P. Na łamach „Czytelni Niedzielnej” publikowane teksty były podpisywane, ale nie zawsze, co utrudnia identyfikację autorów i tym samym nie można ustalić wszystkich artykułów, które wyszły spod pióra Pietrowej i jej współpracowników. Jednak na końcu każdego rocznika autorzy byli wymienieni w tzw. *Wykazie artykułów ogłaszanych w Czytelni Niedzielnej, Spisie przedmiotów objętych w Czytelni Niedzielnej czy Spisie rzeczy zawartych w Czytelni Niedzielnej*, niestety czasami bez imion, a niejednokrotnie zamieszczano tylko inicjały, trudno więc dokonać ich pełnej identyfikacji. Ten problem dostrzegła już wcześniej E. Sławińska⁶⁸.

W październiku 1860 r. z zesłania na Syberii powrócił do Warszawy, zasilając redakcję tygodnika, działacz polityczny i społeczny, konspirator, historiograf oraz publicysta Agaton Giller (1831–1887)⁶⁹. Nie udało się dokładnie ustalić, w jakim okresie należał do redakcji pisma. Jeden z jego biografów – Michał Jarnecki – stwierdził, że funkcję redaktora pełnił od lutego 1861 do czerwca 1863 r.⁷⁰ Jerzy Fiecko uznał natomiast, że współpraca Gillera z pismem Pietrowej została zakończona na przełomie maja i czerwca 1862 r., gdy zaangażował się w działalność Komitetu Centralnego Narodowego, zajmując się sprawami zagranicznymi oraz tworzeniem tajnej prasy⁷¹, np. „Strażnicy”, i zapraszając do współpracy Pietrową jako wydawczynię⁷². Z kolei Robert Matysik odnotował, że w okresie zajmo-

⁶⁵ *Wykaz artykułów ogłaszanych w Czytelni Niedzielnej w roku 1856*, „CN” 1856, 1.

⁶⁶ D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Z umiłowania*, s. 247. Przykłady artykułów: A. Petrow, *Praca wzbogaca*, „CN” 1856, 1, 1, s. 87–88; eadem, *Jako ty rodzice swoje, tak cię uczczą dziatki twoje*, „CN” 1856, 1, 6, s. 41–42.

⁶⁷ Np.: A. Petrow, *Uroczystość Trzech Króli*, „CN” 1856, 1, 1, s. 2; eadem, *Post Wielki*, „CN” 1856, 1, 5, s. 33–34; eadem, *Niedziela kwietnia i Wielki tydzień*, „CN” 1856, 1, 11, s. 81–82; eadem, *Wielkanoc*, „CN” 1856, 1, 12, s. 89–90; eadem, *Wniebowstąpienie Pańskie*, „CN” 1856, 1, 17, s. 129; eadem, *Historyczny rys świątyń chrześcijańskich*, „CN” 1856, 1, 18, s. 137–138; eadem, *Uroczystość Trójcy Przenajświętszej*, „CN” 1856, 1, 20, s. 153; eadem, *Uroczystość Bożego Ciała*, „CN” 1856, 1, 20, s. 153–154; eadem, *Kilka słów na Niedzielę Białą*, „CN” 1858, 3, 12, s. 89–90; eadem, *Kilka słów na Niedzielę Kwietnią*, „CN” 1858, 3, 13, s. 97–98.

⁶⁸ E. Sławińska, *op. cit.*, s. 158.

⁶⁹ Szerzej: Z. Zygmuntowicz, *Agaton Giller w świetle akt państw zaborczych. W 50. rocznicę śmierci*, Lwów 1937.

⁷⁰ M. Jarnecki, *Agaton Giller (1831–1887)*, Kalisz 2016, s. 26.

⁷¹ J. Fiecko, *op. cit.*, s. 56.

⁷² I. Krasińska, P. Sławiński, *op. cit.*, s. 57.

wania przez Gillera stanowiska redaktora „Czytelni Niedzielnej” zostało wydanych dziewięć numerów (od 44. z 3 listopada 1861 r. do 52. z 29 grudnia 1861 r.)⁷³. Izabela Krasińska i Piotr Sławiński przypuszczają, że następnie mógł być, aż do połowy 1863 r., nieformalnym (nieujawnionym) redaktorem⁷⁴. Zapewne jednak zarobki, jakie otrzymywał Giller z tytułu wykonywanej funkcji redaktora tego periodyku, zapewniały mu utrzymanie, gdyż uprawianie publicystyki z konieczności było w tym czasie sposobem zarabkowania dla wielu ludzi⁷⁵. Można przypuszczać, że do redakcji „Czytelni Niedzielnej” wprowadzili A. Gillera dwaj – podobnie jak on – byli zesłańcy syberyjscy: Mateusz Gralewski (1826–1891)⁷⁶ oraz Aleksander Krajewski (1818?–1903)⁷⁷. Ten drugi najprawdopodobniej był wcześniejszym redaktorem tego tygodnika, a pierwszy zastąpił Gillera na tym stanowisku w 1862 r.⁷⁸ W życiu Gillera ważną, lecz nie do końca zbadaną rolę odegrała też sama Pietrowa. M. Jarnecki nie wyklucza, że darzył ją, „jeśli nie miłością, to przynajmniej sympatią”⁷⁹.

Zadaniem pisma w czasach A. Gillera była służba oświacie narodowej. Zachęcał więc czytelników do nadsyłania informacji na temat ochronek, szkół, sposobów nauczania. Apelował do rodziców, by zwracali uwagę na kształcenie i wychowanie swoich dzieci. Zachęcał do nauki dla dobra własnego i kraju⁸⁰. W swych tekstach Giller niedwuznacznie sugerował, że nadrzędnym celem jest powstanie narodu, a jego „gorąca, patriotyczna publicystyka [...] kształtowała [...] atmosferę warszawskiej ulicy”⁸¹.

Równie istotne zagadnienia na łamach analizowanego tygodnika dotyczyły zasad religijnych: „Zadaniem Czytelni Niedzielnej jest kształcenie i rozwijanie ludu, za pomocą zdrowego pokarmu religii i nauki. [...] Religia jest tłem, na którym naród snując pasmo swojego historycznego żywota, stanął na stanowisku chrześcijańskiego posłannictwa ludzkości”⁸².

⁷³ R. Matysik, *op. cit.*, s. 192.

⁷⁴ I. Krasińska, P. Sławiński, *op. cit.*, s. 55.

⁷⁵ B. Petrozolin-Skowrońska, *Inteligencja Warszawy przed powstaniem styczniowym (portret zbiorowy reprezentacji)*, w: *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, [t.] 4, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1985, s. 66.

⁷⁶ J. Reychman, M. Tyrowicz, *Gralewski (Grala, Gralak) Mateusz*, w: *PSB*, t. 8, s. 540–541.

⁷⁷ Z. Ciechanowska, *Krajewski Aleksander*, w: *PSB*, t. 15, s. 103–105.

⁷⁸ R. Matysik, *op. cit.*, s. 191, 201; I. Krasińska, P. Sławiński, *op. cit.*, s. 55.

⁷⁹ M. Jarnecki, *op. cit.*, s. 26.

⁸⁰ R. Matysik, *op. cit.*, s. 194; I. Krasińska, P. Sławiński, *op. cit.*, s. 55.

⁸¹ J. Szczerbiński, *Człowiek swoich czasów (Agaton Giller)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, 30, 3–4, s. 51–52.

⁸² *Od Redakcji*, „CN” 1861, [6], 52, s. 409.

Według ustaleń E. Sławińskiej współredaktorem pisma był Antoni Czerwiński⁸³. Posiłkując się natomiast spisem zawartości „Czytelni Niedzielnej” za 1861 r., można mniemać, że funkcje redaktorów pisma, poza Gillerem, pełnili także: Julian Majewski, Florian Czerwiński (1819–1874), Aleksander Krajewski i Władysław Ściborowski (1833–1903)⁸⁴.

Należy jednak pamiętać, że na łamach „Czytelni Niedzielnej” decydujący głos należał do założycielki i wydawczyni. W artykułach Pietrowej dużo było uproszczeń i naiwności, ale nie brakowało w nich „głębokiej miłości do ludu”. Walczyła z zabobonami i wróżbiarstwem, ciemnotą i alkoholizmem, zalecała pracowitość, uczciwość, rzetelność oraz trzeźwość⁸⁵. Ideą pisma był etos ewangelicznego porządku moralnego i społecznego. Zamieszczane treści zalecały chrześcijańską pobożność i pokorę, wdzięczność dla dworów jako dobrodziejów ludu, służbie domowej radziły podporządkowanie się pryncypałom. Należy zaznaczyć, że była to ogólna tendencja eksponowana przez wszystkich pisarzy i wszystkie periodyki dla ludu tego okresu⁸⁶. Dlatego też A. Pietrowa w „Czytelni Niedzielnej” zamieściła np. komunikat wraz z prospektem, informując, że od 1 lipca 1860 r. Michał Glücksberg rozpoczął w Warszawie edycję nowego tygodnika adresowanego do ludu pt. „Kmiotek” pod redakcją Jana Kantego Gregorowicza⁸⁷.

W styczniu 1861 r. arcybiskup metropolita warszawski Antoni Melchior Fijałkowski napisał z aprobatą do redakcji „Czytelni Niedzielnej”, szczerze polecając rozpowszechnianie pisma wśród ludu:

[...] przeglądając starannie każdy numer tego pisma, przejęci wdzięcznością, wyznajemy, że [...] zamieszczane [...] w [nim] religijne i zgodnie z nauką Kościoła Ś-go wykładane zasady, dostępne tłumaczone początki nauk prawdziwie pożytecznych i wiadomości historyczne o kraju naszym, dowiadujemy się od zacnych kapłanów, że w wielu parafiach chętnie czytane, tak przez rzemieślników, jak i włościan pracowitych, zbawienny wpływ na całą ludność parafialną wywierają⁸⁸.

Tę linię programową pisma potwierdzają słowa *Od Redakcji* z końca grudnia 1862 r., gdzie czytamy:

⁸³ E. Sławińska, *op. cit.*, s. 158.

⁸⁴ Potwierdza to również R. Matysik, *op. cit.*, s. 193.

⁸⁵ D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Rosyjskie*, s. 127–129.

⁸⁶ Vide: G. Gzella, *„Pisma dla ludu” pod zaborami w pierwszej połowie XIX wieku*, Toruń 1994.

⁸⁷ *Od Redakcji*, „CN” 1860, 5, 29, s. 232.

⁸⁸ *Odezwa Arcybiskupa Fijałkowskiego do Redakcji „Czytelni”*, „CN” 1861, [6], 4, s. 25.

W ciągu ubiegłego roku pilnie staraliśmy się, ażeby czytelnikom tego pisma dać czytanie piękne, a pożyteczne, serdeczne, a nauczające. Staraliśmy się, ażeby czytelnik nasz, rozwijając serce i umysł, rozwijał je po bożemu i po polsku, w miłości Boga i w miłości ludzi, na chwałę wiecznej prawdy przez kościół podawanej, i na szczęście kraju całego⁸⁹.

ZAWARTOŚĆ TREŚCIOWA

„Czytelnia Niedzielną” miała stałe działy: 1. *Artykuły treści religijnej, legendy, uroczystości i obrządki kościelne, bractwa, żywoty świętych, pieśni nabożne itp.*; 2. *Życiorysy świętobliwych niewiast, ludzi krajowi zasłużonych, oficjalistów, kmiotków i sług dworskich*; 3. *Wiadomości z historii, geografii i statystyki, zamienione od 1860 r. na Opisy krajów i miast*; 4. *Żywoty sławnych ludzi*; 5. *Wiadomości i rady praktyczne w przedmiocie gospodarstwa rolnego, ogrodnictwa, leśnictwa, pszczelnictwa i jedwabnictwa zamienione z czasem na Wiadomości z nauk społecznych, z nauk przyrodzonych, rolnictwa, rzemiosł itp.*; 6. *Powieści, gawędy, opowiadania, obrazki, wspominki, podania, pieśni ludowe, przypowieści, zdania, bajki, anegdoty*; 7. *Poezje*; 8. *Różności, wiadomości o książkach ludowych, listy, odezwy, ogłoszenia*; 9. *Rady z higieny, czyli nauki o zdrowiu*; 10. *Wiadomości z dziedziny sztuki, rzemiosł i wynalazków*; 11. *Zwyczaj ludowy, jego uprzedzenia, gry, zabawy, gusta, zabobony itp.* Z czasem rezygnowano z niektórych, pozostałym skrócono nazwy, jednak zawartość była ta sama. Przykładowo od 1862 r., w numerze 48. – w dziale *Różności, wiadomości o książkach ludowych, listy, odezwy, ogłoszenia* – pojawiła się nowa rubryka: *Książki nowe*, redagowana przez działacza niepodległościowego i spiskowca⁹⁰ Gerwazego Gzowskiego⁹¹. Na uwagę zasługuje dział *Różności* zawierający, jak już wspomniano, odezwy, ogłoszenia oraz informacje o książkach adresowanych do ludu. Jego celem było: „zająć [czytelników] wypadkami bieżącymi, mającymi łączność z gospodarstwem, życiem włościan, rzemieślników i w ogóle roboczej ludności, a wiążących się z dobrem i interesem ogółu”⁹².

Przyjrzyjmy się zatem zawartości tygodnika we wszystkich latach ukazywania się. Wizualizuje ją analiza ilościowa w tabeli 1.

Udział poszczególnych kategorii zawartości periodyku wyraźnie wskazuje, że 50 procent zajmowała literatura, w tym proza 25 procent, poezja 15 procent i 10 procent życiorysy sławnych ludzi, w tym wzorowych

⁸⁹ *Od Redakcji*, „CN” 1862, [7], 52, s. 409.

⁹⁰ A. Minkowska, *Gzowski Gerwazy*, w: *PSB*, t. 9, s. 209.

⁹¹ *Spis rzeczy zawartych w „Czytelnicy Niedzielną” z roku 1862*, „CN” 1862, [7], 48, s. 2.

⁹² *Od Redakcji*, „CN” 1860, 5, 53, s. 456.

Tabela 1. Analiza ilościowa: kategorie zawartości treści artykułów/materiałów literackich roczników „Czytelni Niedzielnej” w latach 1856–1864

Lp.	Kategoria	Liczba artykułów/utworów literackich													RAZEM	Udział
		1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864						
1	Literatura – proza	56	76	67	72	84	30	34	49	54	522	25%				
2	Literatura – poezja	43	41	42	37	56	32	19	12	21	303	15%				
3	Życiorysy sławnych ludzi/żywoty świętych	17	4	1	39	28	16	55	43	7	210	10%				
4	Historia polska i powszechna z geografją	2	13	4	4	2	21	48	43	52	189	9%				
5	Publicystyka społeczna	41	21	18	0	5	28	5	9	10	137	7%				
6	Inne – w tym odezwy, ogłoszenia/ <i>silva rerum</i>	0	0	10	9	4	6	41	32	2	104	5%				
7	Oświata i wychowanie	20	11	11	8	8	11	3	11	11	94	5%				
8	Etnografia/obyczaje/przysłowia	21	14	10	0	12	1	0	0	28	86	4%				
9	Religia katolicka	25	7	8	11	3	7	1	1	11	74	4%				
10	Rolnictwo	5	13	6	17	18	5	0	0	10	74	4%				
11	Rozrywka, glosy/mysli/zadania moralne	26	0	6	5	5	6	0	8	11	67	3%				
12	Zdrowie	4	0	2	1	8	5	4	17	6	47	2%				
13	Rzemiosło	5	9	3	0	0	5	10	8	4	44	2%				
14	Gospodarka	7	4	1	14	4	5	1	0	6	42	2%				
15	Wiadomości o książkach dla ludu/Książki nowe	1	2	7	8	3	3	2	5	3	34	2%				
16	Od redakcji	3	1	1	5	9	3	3	3	4	32	2%				
17	Wynalazki	2	3	0	0	0	2	2	0	2	11	1%				
18	Listy	0	0	0	0	2	1	3	1	0	7	0%				
	RAZEM	278	219	197	230	251	187	231	242	242	2077	100%				

Źródło: opracowanie własne z autopsji.

i zamożnych chłopów nagrodzonych za swą pracę przez funkcjonujące w Królestwie Polskim Towarzystwo Rolnicze, które nadsyłało do redakcji pisma materiały z tego zakresu⁹³, a także rzemieślników⁹⁴. Akcja ta miała zachęcać innych włościan do pójścia w ślady wyróżnionych, czyli do pracowitości, oszczędności oraz przykładowego życia⁹⁵. Edukacyjne zamierzenia Towarzystwa Rolniczego były zbieżne z profilem ideowym periodyku A. Pietrowej, która poprzez stałą współpracę z tą organizacją realizowała pozytywistyczne cele pracy organicznej i pracy u podstaw, przekładając język ekonomii na narrację zrozumiałą przez lud miejski i wiejski, do których kierowana była „Czytelnia Niedzielnia”. O tym, jak bliskie były to relacje, świadczyć może fakt zamieszczenia w piśmie informacji o tej organizacji w roku 1859⁹⁶ oraz opublikowania dorocznego sprawozdania z posiedzenia jej członków z lutego 1861 r. w Warszawie, podczas którego: „właściciele ziemscy [...], w liczbie półtora tysiąca, naradzali się głównie nad tym, jakby sprawiedliwie i sumiennie porachować się z gospodarzami pańszczyźnianymi na gruntach ich siedzącymi, żeby od pańszczyzny ich prędzej uwolnić, to jest oczynszować, i na czas przyszły jak najlepiej opatrzyć”⁹⁷.

Stąd wynikało również eksponowanie życia sławnych oraz zasłużonych ludzi, „którzy są chlubą i sławą naszego kraju, jak i w ustępach z dziejów Polski, mówiliśmy o miłości braterskiej, rodaków i kraju, i rozpowiadaliśmy o wypadkach, które chwałą, wielkością naznaczyły imię Polaków w historii”⁹⁸. Stawiano ich za wzór do naśladowania. Byli wśród

⁹³ Np.: J. Majewski, *Pan Wojciech czyli wzór pracy i oszczędności*, „CN” 1856, 1, 34, s. 266–271; W. Szymanowski, *Historia o kowalu Matiasku*, „CN” 1856, 1, 35, s. 277–280; [K.] Czermiński, *Pocziwy chłopek Jan Kaszuba*, „CN” 1856, 1, 39, s. 306–312; S. Czyński, *O Macieju Ulegale strycharzu*, „CN” 1862, [7], 16, s. 122–126.

⁹⁴ Zob. np.: F. Czermiński, *Walenty Cholewka, majster szewski*, „CN” 1856, 1, 32, s. 250–253.

⁹⁵ T. Gospodarek, *op. cit.*, s. 182. Przykłady artykułów w „CN”: C. Suchecka, *Poprawa nigdy nie jest za późną*, „CN” 1856, 1, 45, s. 359–360; Z. Kaplińska, *O szanowaniu samego siebie i o szacunku, jakiego się tym sposobem od innych doznaje*, „CN” 1863, [8], 42, s. 434–436; [A.] Bartkiewicz, *Łatwiej mieć pieniądze niż rozumnie ich używać*, „CN” 1864, [9], 6, s. 43–46; 1864, [9], 7, s. 50–54; [F.] Staszyc, *Wyszukiwanie i doskonalenie środków do utrzymania życia człowieka*, „CN” 1864, [9], 16, s. 126–128.

⁹⁶ *Kilka słów proboszcza do swych parafian o Towarzystwie Rolniczym*, „CN” 1859, 4, 34, s. 265–266.

⁹⁷ *Towarzystwo Rolnicze w Królestwie Polskim*, „CN” 1861, [6], 13, s. 98–99.

⁹⁸ *Od Redakcji*, „CN” 1862, [7], 52, s. 409.

nich m.in.: Leszek Biały⁹⁹, Stefan Czarniecki¹⁰⁰, arcybiskup Antoni Melchior Fijałkowski¹⁰¹, Władysław Jagiełło¹⁰², hetman wielki litewski Konstanty książę Ostrogski¹⁰³, Mikołaj Kopernik¹⁰⁴, Michał Korybut Wiśniowiecki¹⁰⁵, Stanisław Leszczyński¹⁰⁶, Jan III Sobieski¹⁰⁷, Jan Tarnowski¹⁰⁸, Kazimierz Wielki¹⁰⁹, Jan Zamoyski¹¹⁰, Stanisław Żółkiewski¹¹¹. Ale także kobiety, przykładowo królowa Jadwiga¹¹², Anna Jagiellonka¹¹³, założycielka pierwszego szpitala dla chorych i przytułku dla sierot w Łucku na Wołyniu Józefa Polanowska¹¹⁴, Katarzyna Radziwiłłowa¹¹⁵, Elżbieta Sieniawska, córka wojewody Rawskiego Anzelma Gostomskiego i Zofii Szczawińskiej, kasztelanki sochaczewskiej¹¹⁶. Popularyzowano też wiedzę o obcych sławnych ludziach, jak np. o Krzysztofie Kolumbie¹¹⁷.

Do kategorii literatury zaliczono także żywoty świętych i związane z nimi legendy. Życiorysy sławnych ludzi nie przypominały w dzisiejszej taksonomii gatunków dziennikarskich tzw. sylwetki, portretu, postaci,

⁹⁹ J. Grajert, *Leszek Biały*, „CN” 1856, 1, 12, s. 90–92; Mossakowski, *Leszek Biały*, „CN” 1860, 5, 9, s. 76.

¹⁰⁰ W. Izdebska, *Kilka ustępów z życia Stefana Czarnieckiego*, „CN” 1863, [8], 24, s. 185–187; 1863, [8], 25, s. 193–195.

¹⁰¹ A. Giller, *Antoni Melchior Fijałkowski arcybiskup warszawski*, „CN” 1861, [6], 41, s. 321.

¹⁰² K. Wójcicki, *Łowy króla Władysława Jagiełły*, „CN” 1859, 4, 40, s. 317–318; *Wspaniałość Jagiełły*, „CN” 1862, [7], 38, s. 297–298.

¹⁰³ A. Giller, *Konstanty książę Ostrogski*, „CN” 1862, [7], 10, s. 73–74.

¹⁰⁴ S. Przysański, *Rozmowa przy pomniku Kopernika*, „CN” 1856, 1, 10, s. 79–80.

¹⁰⁵ J. Grajert, *Król Michał*, „CN” 1856, 1, 50, s. 393–395.

¹⁰⁶ F. Czermiński, *Kilka szczegółów z życia Stanisława Leszczyńskiego króla polskiego*, „CN” 1859, 4, 6, s. 47–48.

¹⁰⁷ I.Z., *Tryumf króla Sobieskiego pod Wiedniem*, „CN” 1863, [8], 1, s. 2–4; 1863, [8], 2, s. 11–13; 1863, [8], 3, s. 17–20; 1863, [8], 4, s. 25–30.

¹⁰⁸ A. Giller, *Jan Tarnowski hetman wielki koronny*, „CN” 1862, [7], 1, s. 1–3.

¹⁰⁹ J. Urbański, *Sąd króla polskiego Kazimierza Wielkiego*, „CN” 1862, [7], 25, s. 194–195; F. Czermiński, *Kazimierz Wielki żebrakiem*, „CN” 1856, 1, 45, s. 355–358.

¹¹⁰ A. Giller, *Jan Zamojski hetman wielki koronny*, „CN” 1861, [6], 48, s. 377–381.

¹¹¹ Idem, *Stanisław Żółkiewski hetman i kanclerz wielki koronny*, „CN” 1862, [7], 23, s. 177–180.

¹¹² J. Grajert, *Wjazd królowej Jadwigi do Krakowa. Koronacja i ślub jej*, „CN” 1863, [8], 16, s. 121–122; 1863, [8], 17, s. 129–134.

¹¹³ Z. Ścisłowska, *Anna Jagiellonka*, „CN” 1859, 4, 39, s. 310–312; Z. Kaplińska, *Królowa Anna Jagiellonka, i kazanie na jej pogrzebie sławnego księdza Piotra Skargi*, „CN” 1863, [8], 46, s. 461–463.

¹¹⁴ F. Czermiński, *Józefa Polanowska*, „CN” 1859, 4, 7, s. 50–55.

¹¹⁵ Z. Ścisłowska, *Katarzyna Radziwiłłowa*, „CN” 1859, 4, 11, s. 86–87.

¹¹⁶ Eadem, *Elżbieta Sieniawska*, „CN” 1860, 5, 8, s. 66–68.

¹¹⁷ E.G., *O Krzysztofie Kolumbie*, „CN” 1863, [8], 18, s. 137–139; 1863, [8], 19, s. 145–147.

główki, które należą do gatunków publicystycznych, informacyjnych¹¹⁸. Pisane były bowiem beletryzowaną narracją, podobnie jak żywoty świętych. Stąd możemy je zaliczyć do materiałów literackich, a nie publicystycznych. Redakcja stwierdziła, że: „W żywotach świętych podawaliśmy przykłady jak ludzie w prawdzie żyjąc, za prawdę świętą ujmować się mają, i poświęcać się za nią powinni”¹¹⁹. Pochyleno się m.in. nad sylwetkami: św. Aleksandra Męczennika Węglarza¹²⁰, św. Bazylego¹²¹, św. Cyryla i Metodego¹²², św. Emeryka¹²³, św. Izydora¹²⁴, św. Jadwigi¹²⁵, św. Jana Ewangelisty¹²⁶, św. Jana Nepomucena¹²⁷, św. Jerzego¹²⁸, św. Kingi¹²⁹, św. Marty¹³⁰, św. Moniki¹³¹, św. Weroniki¹³², św. Wita¹³³ czy św. Wojciecha¹³⁴. O wadze, jaką twórcy periodyku przywiązywali do tego rodzaju treści, świadczy, że umieszczano je najczęściej na pierwszych stronach.

Opowiadania podejmowały niejednokrotnie wątki historii polskiej i powszechnej. Wszystkie utwory miały wyraźny wydźwięk umoralniający i często kończyły się następującym przesłaniem: „Piękny to zaiste i rozgrzewający przykład miłości bliźniego, idźmy go oglądać, aby go naśladować”¹³⁵.

Powieści i opowiadania, legendy, podania, powiastki historyczne, gawędy ludowe przedstawiały wzory cnót, pięknych czynów¹³⁶, wartość

¹¹⁸ K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, W. Furman, *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, Warszawa 2009, s. 50–52.

¹¹⁹ *Od Redakcji*, „CN” 1862, [7], 52, s. 409.

¹²⁰ M., *Żywot ś. Alexandra Męczennika Węglarza*, „CN” 1856, 1, 2, s. 9–10.

¹²¹ N.N., *Święty Bazyl Ojciec Kościoła*, „CN” 1862, [7], 7, s. 49–50.

¹²² [Z.] Sarnecki, *Św. Cyryl i Metody*, „CN” 1863, [8], 35, s. 373–376.

¹²³ Z. Kaplińska, *Śty Emeryk*, „CN” 1862, [7], 6, s. 41–42.

¹²⁴ A. Petrow, *Życie św. Izydora oracza*, „CN” 1856, 1, 19, s. 145–148.

¹²⁵ S. Pruszkowa, *Święta Jadwiga*, „CN” 1856, 1, 41, s. 321–323.

¹²⁶ J. M.[ajewski], *Ś. Jan Ewangelista*, „CN” 1859, 4, 52, s. 410.

¹²⁷ F. Czermiński, *Święty Jan z Nepomuk (Nepomucen)*, „CN” 1859, 4, 20, s. 153–155.

¹²⁸ *Śty Jerzy Męczennik*, „CN” 1862, [7], 16, s. 121–122.

¹²⁹ S. Pruszkowa, *Św. Kinga (Kunegunda)*, „CN” 1856, 1, 5, s. 34–35.

¹³⁰ J. M.[ajewski], *Żywot św. Marty dziewicy*, „CN” 1856, 1, 30, s. 233–234.

¹³¹ A. Petrow, *Święta Monika*, „CN” 1858, 3, 18, s. 137–139.

¹³² A. P.[etrow], *Ś. Weronika*, „CN” 1860, 5, 5, s. 37–38.

¹³³ J. Majewski, *Święty Wit, słowik cyt!*, „CN” 1856, 1, 25, s. 193–194.

¹³⁴ S. Pruszkowa, *Święty Wojciech*, „CN” 1856, 1, 16, s. 121–123; J. M.[ajewski], *Żywot ś. Wojciecha Męczennika*, „CN” 1856, 1, 16, s. 123; F. C.[zermiński], *Święty Wojciech Męczennik*, „CN” 1860, 5, 19, s. 152–155.

¹³⁵ J. M.[ajewski], *Święty Baldomierz. Wyznawca, kowal*, „CN” 1856, 1, 8, s. 58.

¹³⁶ Np.: C. Suchocka, *Kto na ciebie kamieniem, ty na niego chlebem*, „CN” 1856, 1, 20, s. 159–160.

pracy¹³⁷, zawsze oparte za wzorach propagowanych przez Kościół katolicki¹³⁸, z drugiej strony – „opłakane skutki próżniactwa i rozpusty”¹³⁹ czy pijaństwa¹⁴⁰, staropolskie obyczaje¹⁴¹. Pochodziły z różnych rejonów ziem polskich. Sięgano do przykładów z życia służących i domowników dawnych, by propagować wśród młodych pokoleń właściwe wzorce, godne naśladowania, piękne typy tych pracowników i przyjaciół domowych – przechowujących zwyczaje i tradycje całych rodzin¹⁴². Czytelnik odnajdzie tu również obrazki z życia ludności miejskiej i wiejskiej, rzemieślniczej i rolniczej¹⁴³. Objasniano czytelnikom znaczenie, istotę i wartość podań ludowych, czyli literatury niepisanej przekazywanej ustnie z pokolenia na pokolenie, poezji ludowej¹⁴⁴ oraz bajek¹⁴⁵. Cyklicznie drukowano opowiadania ujęte w formę *Gawęd warsztatowych*, mających postać dialogu między rzemieślnikiem a czeladnikiem, których relacje zawsze pokazywano w pozytywnych aspektach.

Czasami publikowano w odcinkach przedruki fragmentów powieści obyczajowych, popularyzujących idee pisma, jak np. Katarzyny Lewockiej *Głos ubogiej matki do córki na służbę idącej*¹⁴⁶. Książka ta została wydana w Warszawie jesienią 1858 r. przez Józefa Ungera i była kilkakrotnie

¹³⁷ Np.: A. Niewiński, *Praca*, „CN” 1856, 1, 15, s. 113; J. Grajner, *Stary szewc z ubogiej chatupy*, „CN” 1856, 1, 23, s. 179–183.

¹³⁸ Np.: [J.] Grajner, *Pielgrzymka do Jasnej Góry (w Częstochowie)*, „CN” 1856, 1, 22, s. 170–173; Hübner, *Bóg widzi tży pobożnych*, „CN” 1856, 1, 27, s. 214–216.

¹³⁹ *Od Redakcji „Czytelnia Niedzielnej”*. *Sprawozdanie*, „CN” 1856, 1, 52, s. 409.

¹⁴⁰ [K.] Estreicher, *O pijaństwie*, „CN” 1856, 1, 14, s. 110–112.

¹⁴¹ F. Staszyc, *Zapusty (obrazek wielkopolski)*, „CN” 1861, [6], 28, s. 218–221; 1861, [6], 29, s. 226–228.

¹⁴² Np.: [K.] Wilczyński, *Prawy sługa*, „CN” 1856, 1, 4, s. 26–31; J. Korzeniowski, *Straganiarka*, „CN” 1856, 1, 5, s. 35–40; K. Wójcicki, *Piękny przykład poświęcenia*, „CN” 1856, 1, 7, s. 49–50; *O służbie i służących*, „CN” 1856, 1, 18, s. 142–144; K. Lewocka, *Rady matki dla córki wychodzącej w służbę*, „CN” 1856, 1, 21, s. 162–164; K. Wójcicki, *Piękny przykład wdzięczności*, „CN” 1856, 1, 25, s. 200; C. Suchocka, *Sługa, jakich mało*, „CN” 1856, 1, 30, s. 239–240; J. Majewski, *Pan Wojciech czyli wzór pracy i oszczędności*, „CN” 1856, 1, 34, s. 266–271; *Domownicy i słudzy dawni*, „CN” 1856, 1, 41, s. 327; 1856, 1, 43, s. 340–342; Radwan, *Uczciwy i bogobojny rzemieślnik*, „CN” 1858, 3, 26, s. 207–208.

¹⁴³ Np.: ks. Osikowski, *Opowiadanie majstra*, „CN” 1858, 3, 30, s. 234–236.

¹⁴⁴ F. Czermiński, *O literaturze niepisanej i o poezji ludowej*, „CN” 1860, 5, 10, s. 82–84; 1860, 5, 12, s. 96–97; *O podaniach ludowych, czyli literaturze niepisanej*, 1860, 5, 14, s. 114–115; *O podaniach ludowych*, 1860, 5, 20, s. 164–166; 1860, 5, 23, s. 190–192; 1860, 5, 25, s. 205–208; 1860, 5, 33, s. 274–276; 1860, 5, 51, s. 435–436; 1860, 5, 53, s. 454–456; F. Czermiński, *O podaniach ludowych*, „CN” 1861, [6], 24, s. 185–187.

¹⁴⁵ [K.] Łapczyński, *O bajkach*, „CN” 1864, [9], 22, s. 174–176.

¹⁴⁶ K. Lewocka, *Głos ubogiej matki do córki na służbę idącej*, „CN” 1858, 3, 3, s. 18–19; 1858, 3, 5, s. 37–38; 1858, 3, 8, s. 61–62; 1858, 3, 19, s. 149–151.

polecana przez redakcję periodyku jako lektura „[...] dla użytku służących kobiet, tak wiejskich jak i miejskich. [...] [Wydana], zgodnie z duchem [...] religii katolickiej, nader praktycznie i arcypożytecznie wypracowanym dla osób takowego powołania”¹⁴⁷.

Niejednokrotnie w odcinkach drukowano powieści pisane przez współpracowników pisma, czego przykładem są *Nad Pilicą* Zofii Kaplińskiej¹⁴⁸, *Zajęcza skórka*, *Niewdzięczność ukarana*, *Urwis* i *Błogie skutki pobożności* Emilii Lei¹⁴⁹. Zamieszczano powiastki historyczne, np. Józefa Grajnera *Marcin Mrąga. Powiastka historyczna z Ziemi Kaszubskiej*¹⁵⁰.

Poezja była reprezentowana przez proste, rymowane wiersze, gawędy czy pieśni ludowe, malujące życie, wady, cnoty¹⁵¹, charakter ludności wiejskiej i rzemieślników. Głoszono apoteozę i kult pracy¹⁵². Warto przytoczyć fragment drukowanego w odcinkach poematu Stanslera pt. *Poranek rzemieślników*, który w pełni oddaje przesłanie „Czytelni Niedzielnej” do cieśli, kowali, tkaczy, szewców, stolarzy, zegarmistrzów, młynarzy, krawców, rybaków:

Do pracy, do trudów, wesoło do dzieła!
 Żyj nam Boska myśli, coś pracę poczęła!
 Pokrzepiaj te dłonie do pracy stworzone,
 Osładzaj mozoły, krzep ramię strudzone.
 Żyj nam Boska myśli, świeć nad naszą dolą,
 Poddaną losowi świętą twoją wola;
 Z poddaniem, weselem, ty przyjmiesz tę pracę,
 Gdy lichy tu przyjmą, tam dorównasz płacę.
 Przy twojej pomocy za świetne wawrzyny
 Dasz spokój sumienia i życie rodziny,
 I żywot osłodziś, co lekko przeleci
 Ludziom na pożytek, pociechę dla dzieci.

¹⁴⁷ F. Czermiński, *Wiadomość o książkach dla ludu wydanych*, „CN” 1858, 3, 43, s. 343–344.

¹⁴⁸ Z. Kaplińska, *Nad Pilicą*, „CN” 1863, [8], 1, s. 4–8; 1863, [8], 2, s. 13–16; 1863, [8], 3, s. 20–24.

¹⁴⁹ E. Leja, *Zajęcza skórka*, „CN” 1863, [8], 5, s. 34–36; eadem, *Niewdzięczność ukarana*, „CN” 1863, [8], 35, s. 376–379; eadem, *Urwis*, „CN” 1864, [9], 4, s. 28–31; 1864, [9], 6, s. 46–48; eadem, *Błogie skutki pobożności*, „CN” 1864, [9], 40, s. 319–320; 1864, [9], 41, s. 325–327.

¹⁵⁰ J. Grajner, *Marcin Mrąga. Powiastka historyczna z Ziemi Kaszubskiej*, „CN” 1863, [8], 46, s. 466–468; 1863, [8], 47, s. 469–474; 1863, [8], 48, s. 477–482; 1863, [8], 49, s. 485–488.

¹⁵¹ Np.: Luceński, *Oszczędny Jakubek*, „CN” 1858, 3, 32, s. 250–253.

¹⁵² A. Niewiński, *W pracy szczęście prawdziwe*, „CN” 1859, 4, 33, s. 257–258; T. Lenartowicz, *Święta praca*, „CN” 1860, 5, 3, s. 21–23; 1860, 5, 4, s. 29–30.

Do pracy, do trudów, wesoło do dzieła!
Żyj nam Boska myśli, coś pracę poczęła!¹⁵³

Cykliczne wiersze okolicznościowe są odzwierciedleniem kalendarza świąt katolickich¹⁵⁴. Zdarzały się wiersze poświęcone otoczeniu, które znał odbiorca pisma, jak i przyrodzie, ptakom¹⁵⁵.

Czytelnicy poznali życie i twórczość np. Mikołaja Reja, Jana Kochanowskiego, Szymona Szymonowica, Franciszka Karpińskiego¹⁵⁶.

Z analizy treści materiałów literackich bez popełnienia błędu można stwierdzić, że służył on głównie celom dydaktyczno-wychowawczym i umoralniającym.

Dziewięć procent całości materiałów drukowanych w „Czytelni Niedzielnej” zajmuje historia polska i powszechna z geografią. Zamieszczano opisy kraju, miast, wędrówki po kraju, opisy krain, różnych miejscowości, zwyczajów¹⁵⁷. W rubryce *Wspomnienia miast* czytelnik

¹⁵³ Stansler, *Poranek rzemieślników*, „CN” 1858, 3, 30, s. 233–234; 1858, 3, 31, s. 241–242; 1858, 3, 32, s. 249–250; 1858, 3, 33, s. 257–258.

¹⁵⁴ *Dobrodziejstwa Boga*, „CN” 1856, 1, 26, s. 201; J. Majewski, *Dzień Zaduszny*, „CN” 1856, 1, 44, s. 345–347; idem, *Adwent, roraty, rok kościelny*, „CN” 1856, 1, 47, s. 369–370; idem, *Uroczystość Bożego Narodzenia*, „CN” 1856, 1, 51, s. 401–403; M. Ilnicka, *Trzej Królowie*, „CN” 1858, 3, 2, s. 9–10; eadem, *Palma*, „CN” 1858, 3, 13, s. 98–99; eadem, *Zdrowaś Maryja*, „CN” 1860, 5, 10, s. 77; A. Niewiński, *Zmartwychwstanie*, „CN” 1860, 5, 15, s. 117–118; idem, *Boże Narodzenie*, „CN” 1860, 5, 52, s. 441–442; ks. Waclawski, *Szopka*, „CN” 1861, [6], 4, s. 26–28; 1861, [6], 5, s. 33–37; 1861, [6], 6, s. 41–44; 1861, [6], 7, s. 49–53; 1861, [6], 8, s. 57–61; 1861, [6], 9, s. 65–69; 1861, [6], 10, s. 74–78; E. Leja, *Palma*, „CN” 1861, [6], 12, s. 89–90; eadem, *Alleluja*, „CN” 1861, [6], 13, s. 97; eadem, *Miesiąc Maryi*, „CN” 1861, [6], 23, s. 177–178; M. Chrzanowski, *Alleluja*, „CN” 1864, [9], 13, s. 97.

¹⁵⁵ K. Wzdulski, *Wieczór pod topolą*, „CN” 1856, 1, 10, s. 75; A. Niewiński, *Kukułka i sikora*, „CN” 1856, 1, 19, s. 152; idem, *Cztery pory roku*, „CN” 1858, 3, 10, s. 73–74; A. Niewiński, *Lato*, „CN” 1858, 3, 26, s. 201; M. Ilnicka, *Dzika róża*, „CN” 1858, 3, 8, s. 57; eadem, *Rolnik i ptaszek*, „CN” 1858, 3, 9, s. 65–66; eadem, *Fiołek*, „CN” 1858, 3, 20, s. 153–154; eadem, *Saśanka*, „CN” 1864, [9], 5, s. 33–34; A. Machczyńska, *Na wiosnę*, „CN” 1858, 3, 22, s. 169–170.

¹⁵⁶ [K.] Wójcicki, *Mikołaj Rej*, „CN” 1859, 4, 15, s. 119–120; idem, *Jan Kochanowski*, „CN” 1859, 4, 18, s. 137–138; J. M.[ajewski], *Szymon Szymonowic*, „CN” 1860, 5, 15, s. 118–120; Z. Kaplińska, *O Franciszku Karpińskim*, „CN” 1862, [7], 2, s. 9–11; 1862, [7], 3, s. 17–18; eadem, *O Janie Kochanowskim*, „CN” 1863, [8], 14, s. 105–108; 1863, [8], 15, s. 113–115.

¹⁵⁷ Np.: J.M.[ajewski], *Kurpie*, „CN” 1857, 2, 36, s. 285–287; *Obrazki z nad Buga*, „CN” 1860, 5, 36, s. 298–301; *Wędrówka po kraju*, „CN” 1860, 5, 49, s. 415–418; Z. Ścisłowska, *Ustęp z przejażdżki po Podlasiu*, „CN” 1860, 5, 48, s. 408–410; J. Grajner, *O Kaszubach*, „CN” 1863, [8], 42, s. 429–431; 1863, [8], 43, s. 437–440.

periodydu poznął: Chełm¹⁵⁸, Chęciny¹⁵⁹, Częstochowę¹⁶⁰, Gniezno¹⁶¹, Górny Śląsk¹⁶², Kraków i okolice¹⁶³, Lublin¹⁶⁴, Sandomierz¹⁶⁵, Warszawę¹⁶⁶. Wykazywano także łączność z byłymi ziemiami polskimi sprzed rozbiorów: Ukrainą, Litwą i Wołyniem. Stąd opis Wilna¹⁶⁷, Kamieńca¹⁶⁸, Sokołowa na Podlasiu¹⁶⁹. Pisane były przez Józefa Grajnerta, Zofię Kaplińską, Zofię Ścisłowską, Juliana Majewskiego, Władysława Ściborowskiego, Adama Wiślickiego i innych.

Propagowano wiedzę z zakresu historii kraju, przykładowo: tworzenie się ziem polskich¹⁷⁰, utworzenie Królestwa Polskiego¹⁷¹, oblężenie Głogowa¹⁷², zwycięstwo pod Chocimiem¹⁷³, bitwa pod Kircholmem¹⁷⁴.

¹⁵⁸ Z. Ścisłowska, *Chełm*, „CN” 1861, [6], 24, s. 191–192.

¹⁵⁹ W. Ściborowski, *Chęciny*, „CN” 1862, [7], 20, s. 157–159.

¹⁶⁰ Z. Kaplińska, *Historia Częstochowy*, „CN” 1862, [7], 31, s. 241–244; 1862, [7], 32, s. 249–253; 1862, [7], 33, s. 257–262; 1862, [7], 34, s. 265–268.

¹⁶¹ Eadem, *Gniezno*, „CN” 1861, [6], 48, s. 383–384.

¹⁶² W. Ściborowski, *Wycieczka do Górnego Śląska*, „CN” 1863, [8], 5, s. 36–39; 1863, [8], 6, s. 45–47; J. Grajnert, *O Śląsku*, „CN” 1863, [8], 7, s. 49–51; idem, *Jak się to działo na Śląsku?*, „CN” 1863, [8], 8, s. 57–58; idem, *Pierwszy napad Tatarów i straszna bitwa na Śląsku*, „CN” 1863, [8], 9, s. 66–68; idem, *Dalsze dzieje Śląska*, „CN” 1863, [8], 10, s. 74–77.

¹⁶³ [W.] Ściborowski, *Wspomnienia z Krakowa*, „CN” 1861, [6], 34, s. 267–270; idem, *Okolice Krakowa*, „CN” 1862, [7], 10, s. 79–80; 1862, [7], 11, s. 85–86; idem, *Pożar Krakowa w roku 1850*, „CN” 1862, [7], 12, s. 90–93.

¹⁶⁴ Z. Ścisłowska, *Historia Lublina*, „CN” 1860, 5, 26, s. 214–216; 1860, 5, 27, s. 223–224; 1860, 5, 29, s. 237–238.

¹⁶⁵ Eadem, *Historia Sandomierza*, „CN” 1861, [6], 27, s. 213–216.

¹⁶⁶ J. M.[ajewski], *Historia Warszawy*, „CN” 1857, 2, 11, s. 86–88; 1857, 2, 12, s. 91–92; 1857, 2, 16, s. 127–128; 1857, 2, 48, s. 379–380; 1857, 2, 51, s. 406–407; 1857, 2, 52, s. 415–416; Z. Kaplińska, *Warszawa*, „CN” 1862, [7], 43, s. 338–340; 1862, [7], 44, s. 345–346; 1862, [7], 45, s. 353–357.

¹⁶⁷ Z. Kaplińska, *Wilno*, „CN” 1861, [6], 41, s. 327–328.

¹⁶⁸ Eadem, *Kamieniec*, „CN” 1861, [6], 43, s. 344.

¹⁶⁹ Z. Ścisłowska, *Sokołów miasteczko na Podlasiu*, „CN” 1859, 4, 49, s. 390–392.

¹⁷⁰ A. Wiślicki, *Jak się utworzył kraj polski*, „CN” 1862, [7], 4, s. 25–26.

¹⁷¹ Idem, *Jak się utworzyło Królestwo Polskie*, „CN” 1862, [7], 5, s. 33–35.

¹⁷² A. Giller, *Oblężenie Głogowa*, „CN” 1861, [6], 47, s. 375–376.

¹⁷³ J.Z., *Wspomnienie zwycięstw pod Chocimiem*, „CN” 1862, [7], 48, s. 377–380; 1862, [7], 49, s. 385–389.

¹⁷⁴ K. Kaszewski, *Wspomnienie o bitwie pod Kircholmem*, „CN” 1861, [6], 39, s. 305–308.

Opisywano także w cyklach artykułów historię i obyczaje obcych krajów, np.: Ameryki¹⁷⁵, Czech¹⁷⁶, Szwajcarii¹⁷⁷, Węgier¹⁷⁸, Włoch¹⁷⁹. Wiele z nich wyszło spod pióra Aleksandra Krajewskiego. W cyklach opisano także narody i kraje starożytne, np.: Chiny, Egipt, Indie¹⁸⁰.

Publicystyka społeczna to siedem procent całości materiałów drukowanych w omawianym periodyku. Dostrzegamy tu artykuły religijno-moralne¹⁸¹, artykuły z przyrodoznawstwa¹⁸², rzemiosła, gospodarstwa wiejskiego i domowego, płóciennictwa, jedwabnictwa, wiadomości o założonych szkołach lub placówkach opiekuńczych. Publicystyka dotyczyła cieśli, krawców, malarzy, murarzy, kowali, stolarzy. Starano się budować wzorzec ich dobrej współpracy z włościanami¹⁸³. Artykuły nadsyłali do redakcji różni rzemieślnicy (cykl *Pogadanki starego rzemieślnika* – od roku 1856, nr 2), np. jeden z majstrów krawieckich K. Brzoszkiewicz, mający

¹⁷⁵ E.G., *O Ameryce*, „CN” 1863, [8], 5, s. 33–34; O. Stanisławski, *Ameryka i jej odkrycie*, „CN” 1864, [9], 30, s. 233–235; 1864, [9], 31, s. 242–243; 1864, [9], 32, s. 249–251; 1864, [9], 33, s. 258–261; 1864, [9], 34, s. 267–270; 1864, [9], 35, s. 274–277; 1864, [9], 36, s. 283–285; 1864, [9], 37, s. 291–293.

¹⁷⁶ K. Wójcicki, *Czechy i Czesi* [w org. *Czechija i Czechowie*], „CN” 1864, [9], 8, s. 57–59; 1864, [9], 9, s. 65–67; 1864, [9], 13, s. 98–99; 1864, [9], 19, s. 146–147; 1864, [9], 24, s. 185–186; 1864, [9], 26, s. 201–202; 1864, [9], 31, s. 241–242; 1864, [9], 33, s. 257–258; 1864, [9], 38, s. 297–298.

¹⁷⁷ A. Krajewski, *Szwajcaria*, „CN” 1864, [9], 46, s. 361–363; 1864, [9], 47, s. 369–371; 1864, [9], 48, s. 377–379.

¹⁷⁸ Idem, *Węgry*, „CN” 1861, [6], 36, s. 281–283; 1861, [6], 37, s. 289–291; 1861, [6], 38, s. 297–299; 1861, [6], 40, s. 313–316.

¹⁷⁹ Idem, *Włochy*, „CN” 1861, [6], 41, s. 322–324; 1861, [6], 42, s. 329–332; 1861, [6], 45, s. 353–355; 1861, [6], 46, s. 361–364; 1861, [6], 47, s. 369–371; 1861, [6], 49, s. 388–391; 1861, [6], 50, s. 397–398; 1861, [6], 51, s. 402–404; 1862, [7], 6, s. 42–45; 1862, [7], 8, s. 58–61.

¹⁸⁰ J.Z.[aborowski], *Narody i kraje starożytne*, „CN” 1863, [8], 14, s. 108–110; 1863, [8], 21, s. 161–164; 1863, [8], 22, s. 169–172; 1863, [8], 28, s. 217–220; 1863, [8], 29, s. 225–228; 1863, [8], 30, nr 233–235; 1863, [8], 37, s. 389–392; 1863, [8], 38, s. 397–400; 1863, [8], 44, s. 445–448; 1863, [8], 45, s. 453–455; 1863, [8], 51, s. 506–508; 1863, [8], 52, s. 509–512; 1864, [9], 3, s. 17–18; 1864, [9], 4, s. 25–28; 1864, [9], 27, s. 209–212; 1864, [9], 28, s. 217–220; 1864, [9], 34, s. 265–267; 1864, [9], 36, s. 281–283; 1864, [9], 37, s. 289–291.

¹⁸¹ Np.: W. Garbiński, *Sposób doskonalenia się moralnego*, „CN” 1856, 1, 10, s. 73–75.

¹⁸² K. Szlenker, *Drzewo opałowe, węgiel kamienny i torf*, „CN” 1856, 1, 8, s. 62–64; [S.] Pisułewski, *Węgiel kamienny*, „CN” 1858, 3, 45, s. 358–360; K. Mstowski, *Górnictwo*, „CN” 1859, 4, 20, s. 158–160; 1859, 4, 22, s. 174–176; 1859, 4, 25, s. 198–200; 1859, 4, 27, s. 214–216; 1859, 4, 29, s. 228–229; 1859, 4, 31, s. 247–248; F.C.[zermiński], *Woda wapienna*, „CN” 1860, 5, 31, s. 256; idem, *O soli i kopalniach jej w Wieliczce*, „CN” 1860, 5, 45, s. 381–384; 1860, 5, 46, s. 390–392.

¹⁸³ [K.] Wójcicki, *Kmieć i rzemieślnik*, „CN” 1856, 1, 15, s. 113–118.

zakład w Warszawie przy ulicy Trębackiej: *Wieczór karnawałowy*¹⁸⁴. *Pogadanki starego rolnika* (od roku 1856, nr 20) przedstawiają obrazy życia wiejskiego domowego, pracy, potrzeb i zwyczajów rolników, szczegóły funkcjonowania gospodarstwa wiejskiego. Prezentowano również postaci „cnotliwych rządców”, jak np. życiorys Franciszka Bronikowskiego, który przez 32 lata zarządzał dobrami Skrzyszewskich w powiecie siedleckim¹⁸⁵.

W artykułach o rolnictwie kładziono nacisk na porady gospodarskie, jak uprawiać rolę, hodować zwierzęta, ptactwo domowe, jak zajmować się pszczelarstwem, uprawiać sady i warzywa. Wy tłumaczono wiele zjawisk natury, jak np. pioruny¹⁸⁶, zjawiska powietrzne (rosa, deszcz, wiatr, grad, śnieg, chmury, tęcza)¹⁸⁷.

Przybliżano nowinki techniczne oraz ich wynalazców, przykładowo budowę i zasady działania wodociągów¹⁸⁸, zegarów¹⁸⁹, aparatów fotograficznych¹⁹⁰, maszyn parowych, w tym lokomotyw¹⁹¹, maszyn do szycia¹⁹².

Zaznajamiano z krajową i egzotyczną fauną, np. ze słoniem¹⁹³, wielorybem¹⁹⁴, gadami (węzami, żółwiami)¹⁹⁵, kuną i wydrą¹⁹⁶. Objasniano

¹⁸⁴ K. Brzozzkiewicz, *Wieczór karnawałowy*, „CN” 1856, 1, 13, s. 98–102.

¹⁸⁵ [K.] Wójcicki, *Cnotliwy rządcą*, „CN” 1858, 3, 42, s. 335–336.

¹⁸⁶ [P.] Siennicki, *Piorun*, „CN” 1856, 1, 48, s. 382–384.

¹⁸⁷ A. Popławski, *Deszcz i tęcza*, „CN” 1856, 1, 35, s. 275–276; *Rozmowa o deszczu*, „CN” 1858, 3, 34, s. 268–269; F. Czermiński, *Wykład nauk dla ludu staraniem Wydziału Rozpowszechnienia Oświaty Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Jagiellońskim złączonego. Zjawiska napowietrzne*, „CN” 1861, [6], 14, s. 109–111; F. Staszyc, *Wskazówki zmian powietrza*, „CN” 1863, [8], 11, s. 86–88; F. Muklanowicz, *Wiatry*, „CN” 1863, [8], 14, s. 110–112; H. Wisbeke, *Zjawiska powietrzne*, „CN” 1863, [8], 17, s. 134–136; 1863, [8], 18, s. 141–144; idem, *Wiatry czasowe i niestałe*, „CN” 1863, [8], 21, s. 166v168.

¹⁸⁸ Łoziński, *Rozmowa o wodociągach*, „CN” 1856, 1, 49, s. 386–389.

¹⁸⁹ [J.] Grajner, *Rozmowa o zegarach*, „CN” 1856, 1, 32, s. 253–256.

¹⁹⁰ [K.] Brandel, *Opis praktyczny sposobu otrzymywania obrazów fotograficznych na papierze i szkle*, „CN” 1858, 3, 24, s. 190–192; 1858, 3, 25, s. 198–200.

¹⁹¹ F. Czermiński, *Jerzy Stevenson, wynalazca lokomotywy*, „CN” 1861, [6], 1, s. 6–8.

¹⁹² A. Wiślicki, *Wynalazek machin do szycia*, „CN” 1864, [9], 49, s. 389–392; 1864, [9], 50, s. 398–400.

¹⁹³ F. Czermiński, *Słoń*, „CN” 1856, 1, 24, s. 188–191.

¹⁹⁴ [S.] Pisulewski, *Wieloryby*, „CN” 1856, 1, 20, s. 160.

¹⁹⁵ K. Kucz, *Żółw*, „CN” 1856, 1, 9, s. 68–70; [S.] Pisulewski, *Węże*, „CN” 1856, 1, 17, s. 134–136.

¹⁹⁶ [S.] Pisulewski, *Oswojenie kuny kamionki i pospolitej wydry*, „CN” 1858, 3, 5, s. 38–40.

różne osobliwości zjawisk fizycznych, astronomicznych i geologicznych¹⁹⁷ oraz zawłości z zakresu ekonomii¹⁹⁸.

Aż pięć procent stanowiły materiały skupione w dziale *Różności* zawierające odezwy, ogłoszenia oraz informacje o książkach adresowanych do ludu miejskiego i wiejskiego. Znamienne, że polecano czytelnikom także, oprócz publikacji dydaktyczno-umoralniających, edukacyjnych, w tym elementarzy dla ludu wiejskiego, literaturę dla dzieci, książki religijne, rolnicze, fachowe, adresowane do rzemieślników, oraz – dla wszystkich odbiorców tygodnika – książki z zakresu ekonomii¹⁹⁹. Warte podkreślenia jest, że od 1858 r. w „Czytelni Niedzielnej” zamieszczano artykuły podejmujące zagadnienia ekonomiczne – m.in. o czynszach, korzyściach płynących z oszczędzania i działania kas pożyczkowych²⁰⁰. Przybliżano systemy podatkowe obowiązujące w różnych krajach, np. w Turcji i we Francji²⁰¹.

Podjęmowano także szeroko wątki o szkołach, zdrowiu i higienie człowieka. Wszystko to służyło edukacji odbiorcy, by był „prawdziwym obywatelem swojego kraju”²⁰².

PODSUMOWANIE

Nie wszystkim odpowiadała narracja i przesłanie „Czytelni Niedzielnej”. Zdecydowanie nie spodobała się publiczność „Gazety Codziennej” Franciszkowi Staszycowi, który, co ciekawe, sam również w późniejszym okresie współpracował z pismem Pietrowej. W 1861 r. wyraził opinię, że: „Byłoby [...] do życzenia, aby Czytelnia przybrała barwę więcej

¹⁹⁷ S. Przysański, *Rozmowa o śniegu*, „CN” 1856, 1, 8, s. 60–61; idem, *O rosie*, „CN” 1856, 1, 21, s. 166–168; [S.] Pisulewicz, *Kamienie wapienne*, „CN” 1856, 1, 23, s. 183–184; S. Przysański, *Kamienie spadające*, „CN” 1856, 1, 28, s. 223–224; idem, *O kulistości Ziemi*, „CN” 1858, 3, 39, s. 311–312; idem, *O chmurach*, „CN” 1859, 4, 47, s. 375–376; Łoziński, *Wiadomości z fizyki*, „CN” 1856, 1, 43, s. 339–340; 1856, 1, 44, s. 349–351; 1856, 1, 45, s. 358–359.

¹⁹⁸ Np.: S. Przysański, *Rozmowa na Nowym Świecie w Warszawie*, „CN” 1856, 1, 33, s. 262–263.

¹⁹⁹ Np.: *Wiadomości o książkach dla ludu wydawanych*, „CN” 1858, 3, 26, s. 208; CN 1859, 4, 51, s. 407–408.

²⁰⁰ Np.: J. Zacharkiewicz, *Korzyści z Kasy Oszczędności*, „CN” 1858, 3, 11, s. 85–87; 1858, 3, 12, s. 93–95; F. Czermiński, *O monetach czyli o pieniądzach, ich nazwach i wartości*, „CN” 1858, 3, 48, s. 382–384; 1859, 4, 17, s. 135–136; 1859, 4, 18, s. 143–144; idem, *O Kasie Rzemieślniczo-Pożyczkowej*, „CN” 1860, 5, 8, s. 64–66; Aleksandrowicz, *O kasach pożyczkowych*, „CN” 1861, [6], 16, s. 125–127.

²⁰¹ [T.] Szpadkowski, *O podatkach w Turcji i we Francji*, „CN” 1862, [7], 3, s. 21–23.

²⁰² *Od Redakcji*, „CN” 1862, [7], 52, s. 409.

obywatelską, a zrzuciła dwuznaczny płaszczyk kosmopolitycznej dewocji, która bałamuci umysł i psuje serca ludu”²⁰³. Uznał też pismo Pietrowej za plotkarskie:

Czytelnia [...] przeznaczona właściwie dla mieszczan i klasy rzemieślniczej, sług, brukowych lazaronów, niepospolite powinna by mając miejsce w tego rodzaju pismach ludowych. Dotąd obrała sobie ona dość obszerny zawód; pobratana z niższą klasą mieszczan, pokumana z rzemieślnikami, oficjalistami, sługami płci obojga, nie wzgardziła też i prostym wieśniakiem i przygarniając go zarówno z drugimi do piersi macierzyńskiej, karmi wszystkich jak może, mlekiem wszechwładnej oświaty. Życzeniem jednak byłoby naszym, aby Czytelnia trzymała się wyłącznie bruku miejskiego i na tej drodze starała się szerzyć swój zbawienny pożytek wśród niższej klasy mieszkańców miasteczek. [...] Czytelnia niedzielna podobna jest do owej gadatliwej swachy, lub skromnej na pozór dewotki, co to znając wszystkie skrytości serca ludzkiego biega hyżym pędem od wioski do miasta, od kuchni do warsztatu i opowiada różności²⁰⁴.

Za redakcją „Czytelni Niedzielnej” można więc na koniec zadać pytanie: „Czy skutecznie w tym piśmie lud oświecała”?²⁰⁵. O tym może zaświadczyć np. popularność tygodnika przejawiająca się w systematycznym wydawaniu kolejnych numerów, wysokim nakładzie, liczbie stałych prenumeratorów i czytelników oraz miejsc, do których docierał. Czasami redakcja z żalem zawiadamiała czytelników pod koniec roku, że roczniki z lat poprzednich zostały wyczerpane. Poza tym periodyk był wysoko ceniony przez publicystów z Wielkiego Księstwa Poznańskiego, gdzie szczególnie mocno akcentowano pozytywistyczne hasła pracy organicznej i pracy u podstaw. Dowodem tego jest uznanie „Czytelni Niedzielnej” A. Pietrowej za pierwsze pismo, które:

[...] zupełnie odpowiadało swemu zadaniu, bo wywołało je też prawdziwe przywiązanie do ludu i troskliwość o jego dobro. Pomimo, że nauka czytania, dla braku szkółek elementarnych w Kongresówce, nie jest rozpowszechniona, to jednak zyskało to pismo w krótkim czasie więcej tysięcy abonentów, niż Wielkopolanin i Wiarus miał setek²⁰⁶.

Zakładając w 1856 r. „Czytelnię Niedzielną”, A. Pietrowa kierowała się troską szerzenia oświaty wśród rzemieślników, robotników, kupców

²⁰³ F. Staszyc, *O potrzebie pism dla ludu wiejskiego*, „Gazeta Codzienna” 1861, [31], 67, s. 1.

²⁰⁴ *Ibidem*.

²⁰⁵ *Od Redakcji*, „CN” 1862, [7], 52, s. 409.

²⁰⁶ K. Szulc, *Literatura ludowa*, „Tygodnik Poznański” 1862, [1], 12, s. 93.

i włościan. Z uwagi na rozległe koneksje i znajomości udało się jej zaprosić do współpracy wielu wybitnych przedstawicieli świata nauki, sztuki, kultury, znanych oraz cenionych pisarzy i publicystów. Z pismem współpracowała nie tylko inteligencja pracująca i duchowieństwo, ale nawet osoby rekrutujące się ze stanu szlacheckiego. Łamy pisma otwarte też były dla autorów wywodzących się z najniższych warstw społecznych, czyli dla chłopów, rzemieślników, służby domowej, kupców i robotników. Część artykułów pisanych było na zamówienie, a autorzy otrzymywali honoraria.

W analizowanym periodyku każdy czytelnik „bez różnicy stanu, płci i wieku”²⁰⁷ mógł znaleźć interesujące go treści. Nie brakowało utworów literackich (prozatorskich i poetyckich), żywotów świętych Kościoła katolickiego i innych sławnych ludzi. Zamieszczane były artykuły z historii, etnografii, geografii, przyrody, rolnictwa, rzemiosła, gospodarki, zdrowia i higieny. Donoszono o nowinkach technicznych (wynalazkach) pomagających w życiu i pracy, nie zabrakło publicystyki społecznej, anonsowano literaturę dla ludu. Podobnie jak inne pisma ludowe, tak i periodyk Pietrowej, miał charakter dydaktyczno-wychowawczy i umoralniający, a jego niezaprzeczalnym walorem było połączenie dla dobra wspólnego interesów społecznych chłopów z interesami drobnomieszczaństwa.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Printed sources (Źródła drukowane)

„Czytelnia Niedzielnia” 1856–1864.

Bruchnańska M., *Ciche bohaterki. Udział kobiet w powstaniu styczniowym*, „Miejsce Piastowe” 1933, z. 2.

„Gazeta Codzienna” 1861.

Kierski F., *Podręczna encyklopedia pedagogiczna*, t. 1, Lwów–Warszawa 1923.

Kucharzewski J., *Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX w Królestwie, na Litwie i Rusi oraz na emigracji. Zarys bibliograficzno-historyczny*, Warszawa 1911.

Nowolecki A., *Przewodnik dla kupujących i czytających książki przeznaczone dla ludu i młodzieży*, t. 1, Kraków 1872.

„Roczniki Gospodarstwa Krajowego” 1858.

„Tygodnik Poznański” 1862.

X.Y.Z., *Kartka z dziejów kraju i Kościoła katolickiego w Polsce rosyjskiej*, t. 3, Poznań 1891.

Zygmuntowicz Z., *Agaton Giller w świetle akt państw zaborczych. W 50. rocznicę śmierci*, Lwów 1937.

Studies (Opracowania)

Anculewicz Z., *Rozwój prenumerat gazet i czasopism w Królestwie Polskim w latach 1815–1864*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1987, 26, 4.

²⁰⁷ A. Nowolecki, *op. cit.*, s. 69.

- Bałabuch H., *Nie tylko cenzura. Prasa prowincjonalna Królestwa Polskiego w rosyjskim systemie prasowym w latach 1865–1915*, Lublin 2001.
- Bałabuch H., *Pozycja redaktora odpowiedzialnego w Królestwie Polskim w końcu XIX w.*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1993, 32, 2.
- Berelson B.R., *Content analysis in communication research*, Kinnelon, NJ 1952.
- Banaszek M., *Problem oświaty i kształcenia zawodowego rzemieślników w Królestwie Kongresowym (1815–1915)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1994, 4.
- Bieńkowski W., *Libera Anna*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 17, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.
- Biogramy uczonych polskich*, cz. 1, *Nauki społeczne*, z. 2, K–O, red. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław 1984.
- Bratkowski S., Orłowski B., *Miecznikowski Aleksander*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 20, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.
- Chwastyk-Kowalczyk J., *„Bluszcz” w latach 1918–1939. Tematyka społeczna oraz problemy kultury i literatury*, Kielce 2003.
- Chwaściński B., *Majewski Julian*, w: *Słownik polskich pionierów techniki*, red. B. Orłowski, Katowice 1984.
- Ciechanowska Z., *Krajewski Aleksander*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Czepulis R., *Mysł społeczna twórców Towarzystwa Rolniczego (1842–1861)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964.
- Danek W., *Kraszewski Józef Ignacy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 15, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Deresz E., *Pietkiewicz Antoni*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 26, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981.
- Dereżyński M., *Grajnert Józef*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. C. Bobińska et al., Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960.
- Fiećko J., *Rosja, Polska i misja zesłańców. Syberyjska twórczość Agatona Gillera*, Poznań 1997.
- Gacowa H., *Duchńska Seweryna*, w: *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski*, t. 1, A–H, Warszawa 2000.
- Giełżyński W., *Prasa warszawska 1661–1914*, Warszawa 1962.
- Gospodarek T., *Walka o kulturę narodową ludu na Śląsku (1815–1863)*, Wrocław 1968.
- Górac A., Latawiec K., *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim 1839–1918*, Lublin 2015.
- Gzella A.L., *Ścisłowska Zofia*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, red. T. Radzik, A. Witusik, J. Ziółek, Lublin 1996.
- Gzella G., *„Pisma dla ludu” pod zaborami w pierwszej połowie XIX wieku*, Toruń 1994.
- Hulewiczowa M., *Ilnicka z Majkowskich Maria*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lepszy et al., Wrocław–Kraków–Warszawa 1962–1964.
- Janas M., *Spółeczno-edukacyjna działalność Zgromadzenia Sióstr Felicjanek w Warszawie w latach 1854–1864*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2018, 61, 1–2.
- Jarnecki M., *Agaton Giller (1831–1887)*, Kalisz 2016.
- Jaworski W., *Resursy w Królestwie Polskim w latach 1865–1914*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2013, 58.
- Kamińska K., *Kwestia kobieca na łamach „Bluszczu” (1865–1885)*, „Prace Polonistyczne” 1978, 34.
- Kaniowska-Lewańska I., *Lewocka z Lipińskich Katarzyna*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 17, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.

- Kawyn S., *Korzeniowski Józef*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 14, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969.
- Kmiecik Z., *Prasa polska w Królestwie Polskim i Imperium Rosyjskim w latach 1865–1904*, w: *Prasa polska w latach 1864–1918*, red. J. Łojek, Warszawa 1976.
- Kmiecik Z., *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1885)*, Warszawa 1971.
- Kmiecik Z., *Zarys historii prasy polskiej w Królestwie Polskim w latach 1864–1904*, Warszawa 1972.
- Konarska-Pabiniak B., *Seweryna Duchńska – literatka i patriotka*, „Notatki Płockie” 2015, 60, 2.
- Konarski S., *Machczyńska Antonina*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 18, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973.
- Konarski S., *Papłowski Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Kraśnińska I., *Życie kulturalne w miastach i miasteczkach guberni radomskiej w latach 1864–1914*, Radom 2015.
- Kraśnińska I., Sławiński P., „Polka z przekonań i języka”. Aleksandra z Pogodinów Pietrowa (1815–1883), *filantropka, patriotka, wydawczyni i redaktorka*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, 54, 2.
- Litmanowicz W., Giżycki J., *Szachy od A do Z*, t. 2, n–z, Warszawa 1987.
- Massalski A., *Słownik biograficzny. Nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862*, Kielce–Warszawa 2007.
- Matysik R., *Agaton Giller – redaktor „Czytelni Niedzielnej”*, w: *Drogi Polaków do niepodległości. W 150. rocznicę powstania styczniowego*, red. W. Caban, L. Michalska-Bracha, W Śliwowska, Warszawa 2015.
- Miąso J., *Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1966.
- Minkowska A., *Gzowski Gerwazy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9, red. C. Bobińska et al., Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961.
- Niebelski E., *W dobrach Ossolińskich. Klimontów i okolice*, Klimontów 1999.
- Okrasa M., *Szkoła, opieka, wychowanie na łamach prasy guberni lubelskiej w latach 1864–1914*, Lublin 2019.
- Petrani A., *Kasata klasztoru ss. Felicjanek w Warszawie w 1864 r. w świetle źródeł rosyjskich*, „Nasza Przeszłość” 1971, 35.
- Petrozolin-Skowrońska B., *Inteligencja Warszawy przed powstaniem styczniowym (portret zbiorowy reprezentacji)*, w: *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, [t.] 4, red. R. Czepulski-Rastenis, Warszawa 1985.
- Pisarek W., *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983.
- Podgórska E., *Szkoły rzemieślniczo-niedzielne w Łodzi (1838–1914)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1962, 5.
- Poznański K., *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869. Lata zmagania i nadziei*, t. 2, *Szkoły rzemieślniczo-niedzielne*, Warszawa 2001.
- Poznański K., *Początki szkoły rzemieślniczo-niedzielnej w Lublinie*, „Rocznik Lubelski” 1958, 1.
- Ramotowska F., *Sto lat „cenzury rządowej” pod zaborem rosyjskim (1815–1915) – podstawy normatywne, instrumenty wykonawcze*, w: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, t. 1, red. J. Kostecki, A. Brodzka, Warszawa 1992.
- Red., *Heurich Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9, red. C. Bobińska et al., Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961.
- Reychman J., Turowicz M., *Gralewski (Grala, Gralak) Mateusz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. C. Bobińska et al., Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960.
- Romankówna M., *Kaplińska Zofia*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 11, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965.

- Sandel J., *Hirszel (Hirschel) Władysław*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9, red. C. Bobińska et al., Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961.
- Sławińska E., *Koncepcja i rozwój literatury dla ludu w latach 1773–1863*, Bydgoszcz 1996.
- Sławiński P., *Szkoła rzemieślniczo-niedzielną w Sandomierzu w latach 1839–1906*, Sandomierz 2008.
- Syska H., *Od „Kmiotka” do „Zarania”*. Z historii prasy ludowej, Warszawa 1949.
- Szczerbiński J., *Człowiek swoich czasów (Agaton Giller)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, 30, 3–4.
- Szenic S., *Cmentarz Powązkowski. Zmarli i ich rodziny*, [t. 2], 1851–1890, Warszawa 1981.
- Szwarc A., *Resursy w Królestwie Polskim (1820–1863)*, „Przegląd Historyczny” 1980, 71, 1.
- Śliwowska W., *Organizacja pomocy dla ofiar represji postyczniowych*, „Przegląd Historyczny” 1991, 82, 1.
- Tomaszewski E., *Kucz Karol*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 16, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971.
- Tomaszewski E., *Prasa Królestwa Polskiego i ziem litewsko-ruskich okresu międzypowstaniowego (1832–1864)*, w: *Prasa polska w latach 1661–1864*, red. J. Łojek, Warszawa 1976.
- Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Rosyjskie przyjaciółki narodu polskiego w latach sześćdziesiątych XIX stulecia*, „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego” 1956, 16/17, 3–4.
- Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Z umiłowania. Opowieść biograficzna o Wandzie z Wolskich-Umińskiej (1841–1926)*, Lublin 1973.
- Wolny-Zmorzyński K., Kaliszewski A., Furman W., *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, Warszawa 2009.

NOTA O AUTORACH

Jolanta Chwastyk-Kowalczyk – prof. zw. dr hab., pracuje w Instytucie Mediów, Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej w Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach. W latach 2009–2012 pełniła funkcję zastępcy dyrektora do spraw naukowych, a w latach 2012–2016 – dyrektora Instytutu Dziennikarstwa i Informacji UJK w Kielcach. Od 2012 do 2019 r. kierownik Zakładu Dziennikarstwa, a od październik 2020 r. kierownik Zakładu Komunikacji Społecznej. Jej polem badawczym jest prasa wychodźcza i emigracyjna, szczególnie w Wielkiej Brytanii. Autorka ponad 170 artykułów naukowych oraz 11 publikacji zwartych: *„Bluszcz” w latach 1918–1939. Tematyka społeczna oraz problemy kultury i literatury* (Kielce 2003); *Londyński „Dziennik Polski” 1940–1943* (Kielce 2005); *Londyński „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza 1944–1989. Gazeta codzienna jako środek przekazu komunikatów kulturowych* (Kielce 2008); *Katyń, dipisi, PKPR na łamach polskich czasopism uchodźczych* (Kielce 2011); *Obraz edukacji Polaków na obczyźnie na łamach czasopism emigracyjnych* (Kielce 2014); *„Technika i Nauka” – elitarnie czasopismo Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii* (Kielce 2015); *Londyński „Nowy Czas” na początku XXI wieku* (Kielce 2019); *Londyński „Pamiętnik Literacki” – organ Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie – w latach 1976–2018* (Kielce 2019); *Polskie dziennikarki na emigracji w XX i XXI wieku* (Kielce 2021); *„Pro Libris”. Lubuskie Pismo Literacko-Kulturalne (2001–2021)* (Warszawa 2022); *Polscy dziennikarze emigracyjni skupieni wokół londyńskiego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza”* (Kielce 2023). Członek (od 2010 r.) Komisji Prasoznawczej PAN Oddział Kraków, od marca 2015 r. członek, od 2019 r. sekretarz naukowy zarządu tej komisji; od marca 2023 r. – wiceprzewodnicząca; profesor afiliowany PUNO w Londynie. Od 2012 r. – redaktor naczelna wznowionych „Zeszytów Naukowych PUNO” (Londyn). W latach 2008–2017 – sekretarz naukowy i współredaktor „Rocznika Bibliologiczno-Prasoznawczego” (Kielce). Brała czynny udział w kilkudziesięciu konferencjach naukowych

krajowych o zasięgu międzynarodowym i zagranicznym, których tematyka obejmowała medioznawstwo, politologię, socjologię, historię, bibliologię, pedagogikę. Prowadzi tematyczne seminaria magisterskie i doktoranckie o tematyce emigracyjnej na UJK oraz PUNO.

Izabela Krasińska – dr hab. w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie bibliologia i informatologia, profesor uczelni, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Mediów, Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, bibliolog, prasoznawca, historyk. Zainteresowania badawcze: historia książki i prasy do 1939 r., prasa abstynencka w latach 1843–1939, współczesne polskie periodyki abstynenckie, historia uzależnień, historia społeczna, gospodarcza, kultury, historia wychowania. Autorka lub współautorka sześciu publikacji zwartych oraz około 80 artykułów naukowych i rozdziałów w monografiach. Najważniejsze publikacje zwarte: *Biblioteka i Czytelnia Sklepu Ubogich w Radomiu w latach 1848–1871* (Kielce 2008, we współautorstwie z Edytą Brylską-Szmidt); *Ks. Władysław Muszalski. Uwagi z życia szkolnego. Pamiętnik radomskiego katechety z lat 1917–1919* (Kielce 2012, we współautorstwie z Małgorzatą Stawiak-Ososińską); *Życie kulturalne w miastach i miasteczkach guberni radomskiej w latach 1864–1914* (Radom 2015); *Polskojęzyczne czasopisma abstynenckie w latach 1843–1914* (Kraków 2018). Artykuły naukowe publikowała w następujących czasopismach: „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, „Studia Polonijne”, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, „Zeszyty Prasoznawcze”, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, „Res Historica”, „Medycyna Nowożytna”, „Alkoholizm i Narkomania” i innych.

ABOUT THE AUTHORS

Jolanta Chwastyk-Kowalczyk – She works at the Institute of Media, Journalism and Social Communication at the Jan Kochanowski University in Kielce. In the years 2009–2012 she was the deputy director for Scientific Affairs, and in the years 2012–2016 the director of the Institute’s parental organisation. Since 2012, Head of the Journalism Department. Her research field is the exile and emigration press and media in the transformation process, especially in Great Britain. She has authored over 170 scientific articles and eleven compact publications: „*Bluszcz*” w latach 1918–1939. *Tematyka społeczna oraz problemy kultury i literatury* (Kielce 2003); *Londyński „Dziennik Polski” 1940–1943* (Kielce 2005); *Londyński „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza 1944–1989. Gazeta codzienna jako środek przekazu komunikatów kulturowych* (Kielce 2008); *Katyń, dipisi, PKPR na łamach polskich czasopism uchodźczych* (Kielce 2011); *Obraz edukacji Polaków na obczyźnie na łamach czasopism emigracyjnych* (Kielce 2014); „*Technika i Nauka*” – elitarnie czasopismo Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii (Kielce 2015); *Londyński „Nowy Czas” na początku XXI wieku* (Kielce 2019); *Londyński „Pamiętnik Literacki” – organ Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie – w latach 1976–2018* (Kielce 2019); *Polskie dziennikarki na emigracji w XX i XXI wieku* (Kielce 2021); „*Pro Libris*”. *Lubuskie Pismo Literacko-Kulturalne (2001–2021)*, (Warszawa 2022); *Polscy dziennikarze emigracyjni skupieni wokół londyńskiego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza”* (Kielce 2023). Since 2010 – Member of the Press Studies Committee of the Polish Academy of Sciences (PAN) Branch in Kraków, since March 2015 – Member of the Committee’s Board; from March 2023 – vice-president; affiliated professor at Polish University in Exile (PUNO) in London. Since 2012 – editor-in-chief of the resumed „Zeszyty Naukowe PUNO” (London). In the years 2008–2017 – scientific secretary and co-editor of the „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy” (Kielce). She participated actively in several dozen national scientific conferences with international range, including media science, political science, sociology, history, bibliography, and pedagogy. She conducts thematic master’s and doctoral seminars about emigration at UJK and PUNO.

Izabela Krasieńska – PhD in the field of humanities in the discipline of bibliography and information science, a university professor, Jan Kochanowski University in Kielce, the Institute of Media, Journalism and Social Communication, a bibliologist, press expert, historian. The research interests: history of books and press until 1939, abstinence press in the years 1843–1939, contemporary Polish abstinence periodicals, history of the addictions, social, economic and cultural history, and history of education. The author or the co-author of six compact publications and about 80 scientific articles and chapters in the monographs. The most important compact publications: *Biblioteka i Czytelnia Sklepu Ubogich w Radomiu w latach 1848–1871* (Kielce 2008, co-authored with Edyta Brylska-Szmidt); *Ks. Władysław Muszalski, Uwagi z życia szkolnego. Pamiętnik radomskiego katechety z lat 1917–1919* (Kielce 2012, co-authored with Małgorzata Stawiak-Ososińska); *Życie kulturalne w miastach i miasteczkach guberni radomskiej w latach 1864–1914* (Radom 2015); *Polskojęzyczne czasopisma abstynenckie w latach 1843–1914* (Kraków 2018). She published scholarly articles in the following journals: „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, „Studia Polonijne”, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, „Zeszyty Prasoznawcze”, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, „Res Historica”, „Medycyna Nowożytna”, „Alkoholizm i Narkomania”, and others.